

Local and Regional Styles of Parthian – Sassanian Pottery in the East of Iran Based on the Pottery Sherds from the Nehbandan County (Khorasan-e Jonoubi Province)

Meysam Labbaf-Khaniki¹, Mohammad Farjami², Ahmad Heidari³
(287-314)

Abstract

From the archaeological point of view, pottery contains valuable information about living conditions and economic, social and cultural interactions between peoples who live in a region or beyond in past. Identifying the pottery characteristics and its common styles in the region are the first steps for extracting and analyzing this information. Parthian-Sassanian pottery in the east of Iran consists of prominent features that show transregional interactions along with the persistence of local traditions. The collection of pottery sherds newly found in the Neh plain and the Chaharfarsakh Valley of the Nehbandan county provide indicative properties of the traditional pottery styles in eastern Iran during the Parthian and Sassanian periods. Comparative study of the diagnostic Parthian-Sassanian potteries of Sistan and southern Khorasan demonstrates a close relationship between the pottery traditions of these two regions. Accordingly, the materials which were used as temper and the style of decorations bear an equal resemblance. This resemblance can be detected also in the form of the ceramics from Nehbandan with those from the historical sites of Sistan. Moreover, almost all of the potteries were manufactured using the wheel and only the sherds belonged to the handles, lids, or spouts are handmade. The study of potteries from the Nehbandan county shows that the historical processes in the Parthian and Sassanian periods and passing important roads such as the ancient Khorasan-Sistan route through the region have had a profound impact on the making and processing methods in the manufacturing of the potteries. This study shows that some styles in the Nehbandan region have indigenous and local traits, following the common pottery patterns in the east of Iran. A considerable number of studied cases are influenced by the prevalent designs in Iran which are comparable to the Parthian-Sassanian cultural centres. This is understandable in the context of historical events and cultural trends during the Parthian-Sassanian period.

Keywords: Pottery, Parthian-Sassanian period, Khorasan, Sistan, eastern Iran.

doi
10.22059/jarcs.2020.301702.142871
Print ISSN: 2676-4288 - Online ISSN: 2251-9297
<https://jarcs.ut.ac.ir>

1. Email address of the corresponding author: labbaf@ut.ac.ir

Assistant Professor in Archaeology, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Ph.D Candidate in Historical Archaeology, University of Tehran; Archaeologist, The Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province.

3. Assistant Professor, Department of Art and Architecture, Birjand Branch, Islamic Azad University, Birjand, Iran.

1. Introduction

The cultural sphere of eastern Iran covering the southern parts of the Greater Khorasan and northern Sistan has played a decisive role throughout history as the cradle of many important events which were affected by the location of this region on the main road of Khorasan-Sistan on one hand, and the special environmental conditions, on the other. The geographical situation of this region consisting of the valleys surrounded by high mountains caused the people to insist on their old traditions and follow the ancient behaviours in their cultural creations. Arsacids who rose from eastern Iran played a significant role in exporting the eastern traditions to the other regions of the Iranian plateau. It, however, is expected that the cultural materials of the Parthian period which were produced in eastern Iran reflect both local and regional styles. Despite the Parthian-Sasanian pottery of the western, northern, and southern Iranian plateau, the eastern region's productions have not been taken into consideration as it ought to be. In fact, due to the lack of enough archaeological excavations in this region, we encounter a paucity in the comprehensive publications about the eastern Iran pottery. Nevertheless, few studies about the Parthian-Sasanian pottery of eastern Iran has been published rather than comprehensive research including all aspects of the matter. The present paper with referring to the previous research examines the common styles of the eastern Iranian pottery of the Parthian-Sasanian period and explores the characteristics of the potteries based on the formal and structural specifications of those that have been obtained from the two important regions the Nih plain and the Chaharfarsakh valley of Nehbandan (Figure 1).

In 1983 the first research focused on the Parthian ceramic by Ernie Haerinck was published (Haerinck, 1997). Haerinck established his work based on two factors: geographical distribution and typology of the Parthian potteries from different regions of Iran. The only site in southern Khorasan that has been mentioned by Haerinck was Marak that is located 20 kilometres north-east of Birjand (Ibid.: 238). Ulrich Hallier has explored the historical sites of Nih in 1974 and discussed the architectural specifications of Qal'e Shadizh in Nehbandan, but nothing about the potteries (Hallier, 1974). In recent years, Mohammad Farjami produced a paper on the Londo wares which was published in the proceedings of the First Congress on the Iranian Archaeology. He compared the Londo wares from the Gabri site with those from neighbouring settlements (Farjami, 2013). Some pottery types were also investigated during the archaeological survey of the central district of the Nehbandan county carried out by Heidari in 2013 (Heidari, 2013). Moreover, some comparative studies have been performed by Heidari (2012), Dana (2016), Anani (2016), and Seddiqian (2014) during the surveys in and excavations at Birjand, Tape Takhcharabad, Nimbolouk, and Khusf respectively.

The most comprehensive investigation about the historical potteries of southern Khorasan is a dissertation that has been written by Leila Behdad (2012) which was partially published through the proceedings of the First Congress on the Iranian Archaeology in 2013 (Behdad et al., 2013).

The majority of the sherds that have been examined in this paper have been identified during the archaeological surveys conducted by the authors (Figures 2-12). The typology of ceramics has been established based on the apparent specifications including form, colour, fabrique, and decorations. The conclusion has been done from a comparative study concentrated on the Parthian-Sasanian sites of southern Khorasan and northern Sistan.

Comparative study of the diagnostic Parthian-Sasanian potteries of Sistan and southern Khorasan demonstrates a close relationship between the pottery traditions of these two regions (Table 1). Accordingly, the materials which used as temper and the style of decorations bear an equal resemblance. This resemblance can be detected also in the form of the ceramics from Nehbandan with those from the historical sites of Sistan (e.g.

Roustaei, 2012: pls. 39, 238; Fairservis, 1961: 50, fig. 17, Dales, 1977: pl. 21). Moreover, almost all of the potteries were manufactured using the wheel and only the sherds belonged to the handles, lids, or spouts are handmade.

Considering the common specifications of the potteries from the historical sites of the Nih plain and Chaharfarsakh valley, the Parthian pottery of this region can be considered as an aspect of the pottery tradition of eastern Iran. According to the close similarities between our collection with the identified samples from Sistan, one can surmise that the pottery tradition of Nehbandan has been affected more by the Sistani traditions rather than those of central and northern Khorasan.

The similarity between the material culture of different settlements is the result of economic, social, and cultural interactions between the peoples who have been living in interaction with each other. These interactions have been reflected in the form and structure of the potteries as the most common materials which could be found on the surface of the ancient settlements. Since the potteries from historical sites of southern Khorasan presented a close resemblance with those from neighbouring regions particularly Sistan, one can surmise the close interactions between these regions during the late antiquity. The common specifications of the potteries represent a regional styles defining the frequent specifications of the eastern Iran's Parthian-Sasanian pottery. Although the discussed region is located at the crossroad of different cultural spheres, the local traditions continued to survive throughout the centuries. Due to this adaption process, the local styles like as Namord and Londo types were produced beside some worldwide types of pottery for example those with s-carinated shapes.

Sources

- Anani, B. 2016. *The Report of Archaeological Survey of Qaenat County (Nimbrook Section)*, Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Behdad, L. 2013. Systematic Survey of Tape Moud A, Sarbisheh, Thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of M.Sc. / M.A. in Archaeology, University of Mohaghegh Ardabili Faculty of Literature and Human Science Department of Archaeology. [In Persian].
- Dana, M. 2016. The Second Season of Archaeological Excavation at Takhcherabad Tepe of Birjand, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Fairservis, Jr. 1961. Walter: Archaeological Studies in the Sistan Basin of South-Western Afghanistan and Eastern Iran, Vol 48, part 1, *Anthropological papers of the American Museum of Natural History*, New York.
- Hallier, U. W. 1974. Neh-eine parthische Stadt in Ostpersien, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, Band 8: 173-191.
- Hearinck, E. 1997. *Persian Pottery in the Parthian Period*, Translated by Hamideh Choobak, Tehran: Cultural Heritage Organization publication. [In Persian].
- Heidari, A. 2012. Preliminary report on the study and identification of cultural monuments and places in the central district of Birjand, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Roustaei, M. S. 2012. *Study of the Parthian Potteries in the Iranian Sistan*, the M.A. Dissertation in Archaeology, the University of Sistan & Baluchestan. [In Persian].
- Seddiqian, H. 2014. *The report on the archaeological survey of Khusf county*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].

سبک‌های بومی و منطقه‌ای در سفال‌های اشکانی - ساسانی شرق ایران با تکیه بر نویافته‌های سفالین شهرستان نهبندان (استان خراسان جنوبی)

میثم لباف خانیکی^۱

استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران، ایران.

محمد فرجامی

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی گرایش دوران تاریخی دانشگاه تهران، ایران.

احمد حیدری

استادیار گروه هنر و معماری، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۱۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۳۰

علمی - پژوهشی

چکیده

مجموعه مصنوعات سفالی هر منطقه در برگرفته مفاهیم و اطلاعاتی ارزشمند از شرایط مختلف زندگی مردمان و تعاملات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بین گروه‌های انسانی است. گام نخست در تحلیل سفالینه‌های مناطق مختلف، شناخت ویژگی‌های شاخص و بررسی گونه‌های مرسوم در هر منطقه است. سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران شامل گونه‌های شاخصی است که از یک‌سو تعاملات فرامنطقه‌ای و از سوی دیگر تداوم سنت‌های محلی را روایت می‌کنند. مطالعه تطبیقی سفال‌های شاخص اشکانی-ساسانی که از سیستان و جنوب خراسان به‌دست آمده‌اند، بیانگر ارتباط نزدیکی بین سنت‌های سفالی مناطق مزبور می‌باشند. بر این اساس، موادی که به عنوان آمیزه در خمیرۀ سفال‌ها استفاده شده‌اند و نیز شیوۀ تزئین سفال‌های این دو منطقه از شباهت نزدیکی برخوردار می‌باشند. این شباهت را می‌توان همچنین در فرم ظروف سفالی به‌دست‌آمده از نهبندان با آنچه از محوطه‌های تاریخی سیستان به‌دست‌آمده، پیگیری نمود. لازم به ذکر است کلیۀ سفال‌های مورد مطالعه با استفاده از چرخ تولید شده‌اند و تنها قطعاتی چون دسته، درپوش و یا لوله‌های ظروف سفالی دست ساز می‌باشند. در این میان، سفال‌های نویافته از دشت نه و درۀ چهار فرسخ شهرستان نهبندان مصادیقی بارز از سبک‌ها و شیوۀ‌های مرسوم در سفالگری شرق ایران در طول دورۀ اشکانی و ساسانی ارائه می‌دهد. مطالعه سفال‌های منطقه نهبندان نشان می‌دهد که فرایندهای تاریخی دورۀ اشکانی و ساسانی و عبور راه‌های مهمی چون مسیر کهن خراسان-سیستان از این منطقه، تأثیرات مشهودی در شیوۀ ساخت و پرداخت سفال‌های این منطقه داشته است. بر پایه نتایج پژوهش حاضر، پاره‌ای از سبک‌های سفالی منطقه نهبندان به تبعیت از الگوهای رایج سفالگری شرق ایران، بومی و محلی بوده و تعداد معتنابهی از سفال‌های مورد بررسی، متأثر از الگوهای سفالی رایج در ایران و قابل مقایسه با مراکز فرهنگی ایران اشکانی-ساسانی است. این واقعیت در بستر رویدادهای تاریخی و جریان‌های فرهنگی دوران اشکانی - ساسانی مفهوم می‌یابد.

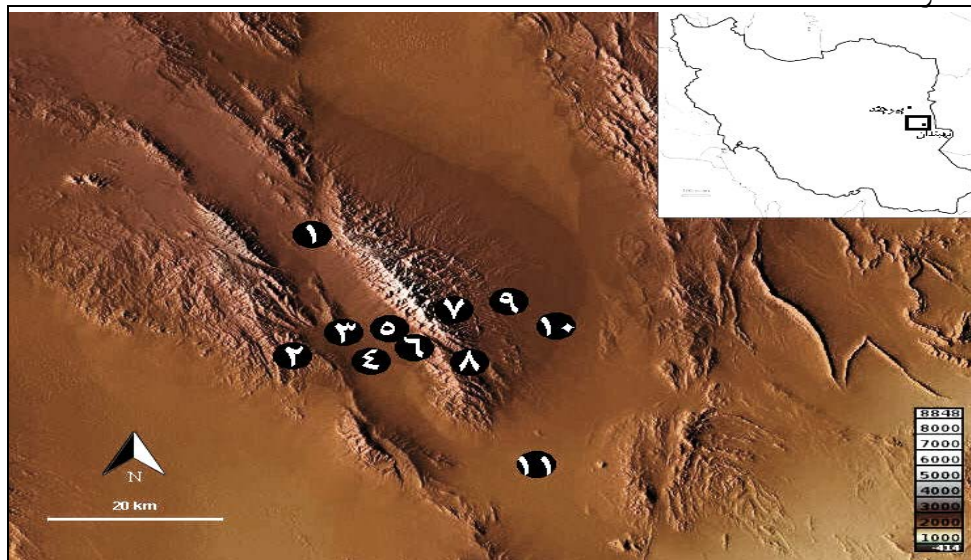
واژه‌های کلیدی: سفال، دوران اشکانی-ساسانی، خراسان، سیستان، باستان‌شناسی شرق ایران

۱. مقدمه

با فروپاشی شاهنشاهی هخامنشی در نیمۀ اول قرن چهارم پیش از میلاد و به دنبال آن، قدرت گرفتن سلسله‌های محلی در ایالات مختلف ایران، نظام فرهنگی نسبتاً یکپارچه‌ای که تحت لوای شاهنشاهان هخامنشی بر فلات ایران مستولی بود نیز فروپاشید. در خلاء منبعی واحد که الگوهای فرهنگی را در زمینه ادبیات، هنر و معماری بر گسترۀ ایران تعیین و تلقین کند، حاکمان محلی با بازگشت به سنت‌های دیرین خود، نظام نوینی را در آفرینش‌های هنری و فرهنگی بنیان نهادند و بدین ترتیب قلمرو حوزه‌های فرهنگی در مناطق مختلف فلات ایران، بیش از پیش شخصیت و هویت خاص خود را بازیافت. از طرف دیگر، حضور قریب به یکصد سالۀ فرهنگ هلنی که سوار بر پشت اسبان یونانی پس از حمله اسکندر مقدونی وارد ایران شده بود، به عنوان عنصری از هنر ایرانی تغییر ماهیت یافت و وارد بدنه تولیدات فرهنگی این سرزمین شد. در این میان، شرق ایران نیز به قلمرویی فرهنگی بدل شد که هویتش ملغمه‌ای بود از سنت‌های بومی و الگوهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای.

حوزه فرهنگی شرق ایران که منطبق است بر بخش‌های جنوبی خراسان بزرگ و مناطقی از شمال سیستان، بستر وقایع تاریخی مهمی بوده است. موقعیت این ناحیه بر میانۀ راه خراسان به سیستان و

در حدفاصل این دو حوزه فرهنگی گسترده، شرایط ویژه‌ای را پدید می‌آورد که انعکاس آن در مواد فرهنگی ادوار مختلف تاریخی قابل بررسی است. از سوی دیگر، مردمانی که در دشت‌های میانکوهی و دره‌های محصور مناطق کوهستانی شرق ایران می‌زیستند، با پایبندی به سنت‌های دیرین و تبعیت از الگوهای فرهنگی بومی، آثاری خلق می‌کردند که رنگ و بوی محلی خود را حفظ می‌کرد. با قدرت گرفتن حاکمان محلی از دوره اشکانی به بعد، سنت‌های بومی نیز در شرق ایران پر و بال بیشتری پیدا کرد و شخصیت هنر و فرهنگ این منطقه را بیش از پیش هویدا ساخت. از این رو انتظار می‌رود آثار حوزه فرهنگی شرق ایران در دوره اشکانی و ساسانی، آیینی دو جریان محلی و منطقه‌ای باشد. این ویژگی در آیینی کلیه تولیدات فرهنگی اعم از معماری، نگارگری، ادبیات، موسیقی، پوشاک و سفالگری قابل بررسی است. مطالعاتی که پیش از این، درباره سفال‌های اشکانی و ساسانی صورت گرفته، هر دو جریان فرهنگی بومی و منطقه‌ای را روایت می‌کنند. در سفال‌های این دوره، از یک طرف تداوم سبک‌های محلی را می‌توان دید و از سوی دیگر تشابهات و اشتراکات ساختاری با سفال‌های حوزه‌های فرهنگی دیگر را. به همین دلیل هر حوزه فرهنگی، الگوهای مشخص و متمایزی را نشان می‌دهد و این امر، باستان‌شناسان را قادر می‌سازد تا از یک سو، به زمان تولید سفالینه‌ها پی برند و از سوی دیگر تأثیر و تأثرات میان حوزه‌های فرهنگی و قوت و ضعف امواج فرهنگی را در دوره مورد مطالعه به بوته بحث گذارند.

شکل ۱- موقعیت منطقه مورد بررسی در شرق ایران و پراکندگی محوطه‌های مورد مطالعه در دشت نه‌بندان؛ ۱- چاه‌گز، ۲- انجیرک، ۳- کرگه، ۴- چهارفرسخ، ۵- علی‌آباد، ۶- کلاته شاهپوری، ۷- آب‌جو، ۸- گیوه‌رود، ۹- نرگس‌تپه، ۱۰- عرب‌پشته، ۱۱- قلعه‌نه (نقشه پایه برگرفته از Google)

Figure 1- Location of the surveyed area in eastern Iran and the distribution of the identified sites across the Nehbandan plain; 1- ChahGaz, 2- Anjirek, 3- Koregeh, 4- Chahar Farsakh, 5- Aliabad, 6- Kalateh Shahpour, 7- Ab-e-jou, 8- Giveh Rud, 9- Narges Tappeh, 10- Arab Poshteh, 11- Qaleh Neh (base map after Google)

علی‌رغم آن‌که مطالعات نسبتاً جامعی در ارتباط با سفال‌های اشکانی-ساسانی منطقه غرب، شمال و جنوب فلات ایران صورت گرفته، ناحیه شرق ایران کمتر مورد توجه قرار گرفته است. عدم انتشار اطلاعات کافی درباره سفال‌های شرق ایران، در وهله اول ناشی از کاوش‌های محدود باستان‌شناسی در این منطقه است که این امر به نوبه خود معلول عوامل مختلفی است و تبیین آنها نیازمند مجال و مقال دیگری است. با این وجود، مطالعات پراکنده‌ای درباره سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران صورت

گرفته ولی هیچگاه پژوهش جامعی که دربردارنده نتایج مطالعات پیشین باشد، ارائه نشده است. در مقاله پیش رو، با استناد به مطالعات گذشته، سبک‌های رایج سفالگری شرق ایران در دوره اشکانی-ساسانی بررسی شده و با استناد به ویژگی‌های شکلی و ساختاری سفال‌های نویافته از دو ناحیه مهم دشت نه و دره چهار فرسخ نهبندان، مشخصات سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران به آزمون گذاشته می‌شود. انتظار می‌رود شناخت سبک‌های رایج سفالگری در شرق ایران، امکانی برای پیگیری رویکردهای بومی و منطقه‌ای در آفرینش‌های فرهنگی دوره اشکانی-ساسانی فراهم آورد.

۲- پیشینه مطالعاتی

نخستین مطالعه متمرکز بر سفال اشکانی، توسط ارنی هرینگ صورت پذیرفت (هرینگ، ۱۳۷۶). وی با تکیه بر سفالینه‌های موزه ملی ایران و در راستای تدوین پایان‌نامه دکتری خود در سال ۱۹۷۳م، پژوهشی مبتنی بر دو جنبه پراکندگی جغرافیایی و سبک‌شناسی سفال‌های مناطق مختلف ایران اشکانی ارائه کرد. مطالعات هرینگ در مورد سفال شرق ایران بسیار اندک و محدود به چند محوطه باستانی در سیستان (قلعه سام، کوه خواجه و قلعه تپه) است و همان‌گونه که خود اذعان داشته، تنها به ذکر عناوین آنها پرداخته شده است (همان: ۲۲۹). وی تنها در پی نوشت‌های کتاب خود به محوطه اشکانی مَرک که هیئت ایتالیایی به سرپرستی فیورانی در ۲۰ کیلومتری شمال شرق بیرجند بازدید داشته، اشاره کرده ولی درباره گونه‌های سفالی آن سخنی نگفته است (همان: ۲۳۸). هالیر در ۱۹۷۴م. مقاله‌ای با عنوان «نه شهری اشکانی در شرق ایران» منتشر کرده و در آن صرفاً به مباحث معماری قلعه شاهدژ نهبندان پرداخته است (Hallier, 1974). گذشته از دو پژوهش مذکور، تا سال‌های اخیر همچنان پژوهشی دقیق و جامع راجع به سفال شرق ایران با تمرکز بر سنت‌های سفالی جنوب خراسان صورت نگرفته بود. تنها در اولین همایش ملی باستان‌شناسی ایران در بیرجند، مقاله‌ای با عنوان سفال لوندو به قلم یکی از نگارندگان ارائه گردید که در آن به بررسی و مقایسه سفالینه‌های لوندو در محوطه گبری مود شهرستان سربیشه با محوطه‌های همجوار پرداخته شده است (فرجامی، ۱۳۹۲). همچنین در جریان بررسی باستان‌شناسی بخش مرکزی شهرستان نهبندان، برخی گونه‌های سفالی این محدوده مورد توجه قرار گرفته است (حیدری، ۱۳۹۲). علاوه بر موارد مذکور، در گزارش بررسی باستان‌شناسی شهرستان بیرجند (حیدری، ۱۳۹۱)، فصل دوم کاوش تپه تخچرآباد بیرجند (دانا، ۱۳۹۵)، بررسی باستان‌شناسی بخش نیمبلوک شهرستان قانات (عنای، ۱۳۹۵)، بررسی باستان‌شناسی شهرستان خوسف (صدیقیان، ۱۳۹۳) و پژوهش سنت‌های سفالی اواخر عصر آهن و هخامنشی در شرق ایران (دانا، ۱۳۹۸)، به مقایسه چند گونه سفالی با نواحی پیرامون پرداخته شده است. جامع‌ترین پژوهش درباره سفال‌های دوران تاریخی در محدوده خراسان جنوبی، پایان‌نامه‌ای است با عنوان «بررسی روشمند تپه مود A» که توسط لیلا بهداد نگاشته شده است. بهداد در پایان نامه خود به مطالعه و گونه‌شناسی سفالینه‌های سطحی محوطه گبری مود (تپه شمالی/مود A) پرداخته و سفالینه‌های این محوطه را با نمونه‌های به دست آمده از محوطه‌های پیرامونی، خصوصاً سیستان و بلوچستان مقایسه کرده است. وی در پایان، محوطه گبری مود را یک استقرار اشکانی تشخیص داده و به این نتیجه رسیده که استقرار در این محوطه از هزاره سوم پیش از میلاد تا اوایل دوره ساسانی تداوم داشته است (بهداد، ۱۳۹۱: ۱۵۸). مقاله‌ای نیز از این پژوهش با عنوان «بررسی روشمند تپه مود A» در مجموعه مقالات اولین همایش باستان‌شناسی ایران در بیرجند، به چاپ رسیده است (بهداد و دیگران، ۱۳۹۲). بخشی از سفال‌هایی که در پژوهش پیش رو مورد مطالعه قرار گرفته حاصل بررسی‌های باستان‌شناسی

شهرستان نهبندان در سال ۱۳۹۱ به سرپرستی احمد حیدری است (حیدری، ۱۳۹۲) و بخش دیگر آن‌ها، حاصل بازدید نگارندگان از محوطه‌های تاریخی منطقه است.

۳- سفال‌های اشکانی - ساسانی شرق ایران

سفال همانند دیگر مواد فرهنگی باقی‌مانده از دوره اشکانی و ساسانی، پیرو رویدادها و جریان‌های تاریخی بوده است. لذا با توجه به قدرت‌یابی سلسله‌های محلی در دوره اشکانی و ساسانی (رک. پورشریعتی، ۱۳۹۸)، ویژگی‌های بومی و محلی، ماهیت و ساختار سفال‌های هر منطقه را شکل داده است. در این میان، شرق ایران به عنوان منطقه‌ای حایل مابین خراسان و سیستان و به مثابه سپر فلات ایران در مقابل حمله اقوامی چون سکاها و هپتال‌ها، ویژگی‌های خاص و بدیعی را نشان می‌دهد. گرچه ارنی هرینک در مطالعه جامع خود به این نتیجه رسیده که تولید سفال در دوره اشکانی، محلی بوده (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۸ و ۲۷۳؛ خسروزاده و سرلک، ۱۳۹۷: ۶۸)، ولی در مناطق شرقی ایران گونه‌های مختلفی از سفال را می‌توان یافت که در بخش‌های شمال شرقی و جنوب شرقی فلات نیز دیده می‌شود. این ویژگی ناشی از ارتباط بلافصل نواحی شرقی با شمال شرق و جنوب شرق فلات ایران است. به دنبال کاوش‌ها و بررسی‌های باستان‌شناسی بیشتر و معرفی مجموعه سفال‌هایی که از بررسی‌های روشمند و لایه نگاری‌های باستان‌شناختی یافت می‌شود، به مرور تقسیم بندی هرینک مورد بازنگری قرار گرفته و اطلاعات دقیق‌تری در ارتباط با ویژگی‌های سفال اشکانی و ساسانی شرق ایران ارائه می‌شود.

۳-۱- سفال داغدار

یکی از پژوهش‌هایی که مصداقی بر مدعای فوق ارائه می‌دهد، شناسایی گونه خاصی از سفال است که به نام سفال داغدار معرفی شده است. نقوش داغدار به عنوان فنی برای تزئین سفال‌های خاکستری و سیاه در هزاره سوم پیش از میلاد در ایران رایج شد (طلایی، ۱۳۸۸: ۵۴) و تا دوره ساسانی ادامه یافت (روستایی، ۱۳۹۱: ۵۷). در حالی که این گونه سفالی از محوطه‌های شاخصی چون شهرسوخته مربوط به عصر مفرغ (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۳) و دهانه غلامان از دوره هخامنشی (زهری، ۱۳۹۱) شناسایی شده است، ارنی هرینک بازه زمانی تولید این سفال را قرون سوم و دوم پیش از میلاد تا دوره ساسانی و اسلامی معرفی کرده است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۳۵). به هر حال، کلیه محققین بر تولید این سفال در دوره اشکانی و ساسانی اتفاق نظر دارند. برخی این گونه سفالی را به مناطق شرقی شاهنشاهی اشکانی نسبت داده‌اند (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۳). گروهی، منشاء آن را شمال افغانستان دانسته‌اند و نمونه‌هایی نیز از شمشیر غار مربوط به دوره کوشانی-ساسانی به دست آمده است (Dupree, 1958). نمونه‌هایی نیز از نادعلی در افغانستان به دست آمده و به دوره اشکانی و ساسانی نسبت داده شده است (Dales, 1977). ظروف داغدار که در دوره اشکانی، به عنوان ظروف ظریف و قیمتی ساکنان سیستان محسوب می‌شد (Mehrafarin et al., 2011)، در پژوهش هرینک با عنوان «سفال قرمز قهوه‌ای با تزئین شیارهای صیقلی (داغدار)» معرفی شده است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۳۵). تزئین داغدار بر سطح سفال‌های اشکانی شرق ایران به صورت خطوط یا نقوش صیقلی براق دیده می‌شود که گاه بر سطح بیرونی و گاه در داخل ظروف و بر روی پوشش گلی یا مستقیماً بر سطح بدنه ظرف نقش شده است. «در ظروف دهانه‌تنگ قسمت بیرونی ظرف صیقل می‌شود و در ظروف دهانه گشاد این امر در داخل سفال اتفاق می‌افتاد و به ندرت هر دو سطح درون و برون داغدار می‌شده است» (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۳). نقوش داغدار به اشکال گوناگونی سطح ظروف را تزئین کرده‌اند. این نقوش به اشکال خطوط افقی منظم، خطوط فشرده، خطوط نامنظم افقی، خطوط نامنظم عمودی، خطوط درهم و زیگزاگ و یا تزئین به

صورت نقوش هندسی بر روی ظروف دیده می‌شود (همان). با توجه به داده‌های حاصله از بررسی باستان‌شناسی دشت نه می‌توان گفت این گونه سفالی بیشترین میزان سفال‌های تاریخی منطقه نهبندان را به خود اختصاص داده است (شکل‌های ۳: ۳؛ ۴: ۳، ۷، ۸؛ ۵: ۴، ۷؛ ۱۳: ۱۴، ۱۵، ۱۹، ۲۳؛ ۸: ۶؛ ۹: ۳؛ ۱۰: ۱؛ ۱۱: ۳؛ ۱۲: ۲). فرم غالب در این گونه سفالی تنگ، کاسه، کوزه، جام و سیو است و در ظروف بزرگی همچون خمره‌های سفالی کمتر به چشم می‌خورد. نمونه‌های دیگری از این گونه سفالی در برخی مناطق جنوب خراسان (فرجانی و محمودی نسب، ۱۳۹۸؛ لباف خانیکی، ۱۳۸۶؛ عنانی، ۱۳۹۵) و تپه قلعه دختر گرمینج شناسایی شده که نشان از پراکندگی زیاد آن در محدوده مورد مطالعه دارد.

۳-۲- سفال شیاردار

از دیگر سفال‌های شاخص اشکانی شرق ایران، که از پراکندگی چشمگیری در شمال سیستان برخوردار است، سفال شیاردار است. این گونه سفالی در چهار گروه شیاردار با پوشش گلی، شیاردار و داغدار، شیاردار با تزئینات کنده و شیاردار با تزئین نقاشی تقسیم‌بندی می‌شوند (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۲). این سفال در نتیجه کاوش محوطه‌هایی از شرق ایران (دانا، ۱۳۹۵؛ ۱۳۹۶؛ ۱۳۹۷؛ فرجانی و محمودی نسب، ۱۳۹۸؛ لباف خانیکی، ۱۳۸۶) و همچنین طی بررسی باستان‌شناسی منطقه مذکور (قلی نژاد، ۱۳۹۴؛ فرجانی و محمودی نسب، ۱۳۹۳) شناسایی شده است. ایجاد شیارهای عمیق بر سطح ظروف دو دلیل عمده داشت؛ نخست، برای خارج ساختن سطح ظروف از یکنواختی و سادگی و دوم برای افزودن سطح اصطکاک بدنه ظروف با دست و پیشگیری از لغزیدن و سقوط ظرف. شیارها به صورت مستقیم و به موازات یکدیگر و به صورت افقی بر سطح بیرونی ظرف ایجاد شده‌اند. شواهد باستان‌شناختی حاکی از آنند که تولید سفال‌های شیاردار در شرق ایران از دوره هخامنشی تا دوره اسلامی تداوم داشته است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۷۰؛ موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: ۳۲۵). سفال‌های شیاردار همگی چرخ سازند، کیفیت نسبتاً خوبی دارند و از پخت کافی و یکسان برخوردارند. آمیزه این سفالینه‌ها غالباً کانی است و به ندرت از آمیزه گیاهی در ترکیبات خمیره آنها استفاده شده است. رنگ خمیره این سفالینه‌ها در طیف قرمز- قهوه‌ای تا نخودی قرار می‌گیرد و عموماً پوشش سطح سفال‌ها هم‌رنگ خمیره است. کیفیت و ضخامت قطعه سفال‌های شیاردار نشان می‌دهد که این گونه سفالی متعلق به کوزه‌ها و خمره‌های بزرگ بوده است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۳۳). گستردگی این سفال در منطقه جنوب خراسان و همجوار با سیستان بسیار بیشتر از نیمه شمالی و غربی استان است. این گونه که با نام «سفال شیاردار سیستان» نیز شناخته می‌شود، از پراکنش و تنوع چشمگیری در دشت نه برخوردار بوده و به انواع سفال شیاردار با خمیره قرمز و فاقد پوشش گلی (شکل ۷: ۵) و سفال شیاردار با پوشش گلی نخودی، قهوه‌ای و آجری (شکل‌های ۷: ۶؛ ۸: ۲، ۱۲، ۷) تقسیم می‌شود. بر سطح شماری از سفال‌های مطالعه شده (شکل ۵: ۵) علاوه بر تزئین شیاردار، تزئین داغدار را نیز می‌توان مشاهده کرد.

۳-۳- سفال لوندو

شاید معروف‌ترین و شاخص‌ترین گونه سفالی دوره اشکانی منطقه شرق ایران، سفال‌های منقوشی باشند که با نام لوندو و نمرد شناخته می‌شوند (سیدسجادی، ۱۳۷۰). سفالینه‌های لوندو، چرخ ساز بوده و از خمیره همگن قرمز رنگ و کیفیت بالا برخوردارند. نقوش سفال لوندو با رنگ قهوه‌ای سوخته بر روی پوشش نخودی رنگ کشیده شده است. سفال موسوم به لوندو اولین بار توسط دی کاردی در دره لوندو بلوچستان شناسایی شد. این سفالینه‌ها، با نقوشی شامل نوارهای باریک موازی، حلزونی‌های قلاب دار، حلقه‌های پیچکی پشت سر هم و رو به پایین به صورت نوارهای آویزان، مثلث‌های هاشورزده، دایره با شعاع‌های خورشید نقاشی شده به رنگ سیاه روی پوشش قرمز یا خرمایی رنگ تزیین یافته‌است. فرم

سفال‌های لوندو شامل کوزه‌های گردن بلند با شانه‌های مایل، ساگرها و کاسه‌های زورقی در هر دو اندازه بزرگ و کوچک می‌شود و اغلب آنها با نوارهای سیاه رنگی در پیرامون لبه و گردن ظرف در بیرون تزئین می‌شوند. به باور دی کاردی، برخی از نقوش سفال‌های لوندو مشابهت و همگونی با نقوش سفال‌های سیلک نشان می‌دهند (De Cardi, 1951: 71; 1940: 34; 2008). هریک در مقدمه بحث مطالعه سفال اشکانی منطقه شرق ایران، سفال لوندو را به عنوان سفال بومی منطقه جنوب شرق و بلوچستان معرفی کرده‌است و عدم وجود مدارک و داده‌های باستان‌شناسی درباره خراسان را مانع اظهار نظر بیشتر درباره پراکندگی این سفال در شرق ایران دانسته‌است (هریک، ۱۳۷۶: ۲۲۹). هریک، علاوه بر خصوصیات که دی کاردی برشمرده، خطوط دالبری موج و عمودی، مثلث‌های متوالی و نقوش حیوانات به ویژه اسب و بز کوهی را به عنوان نقشمایه‌های مرسوم در سفال لوندو برشمرده‌است (همان: ۲۴۴). مطالعات اخیر، نمونه‌های شاخصی از سفال لوندو را در محدوده استان خراسان جنوبی معرفی کرده‌است (حیدری، ۱۳۹۲؛ فرجامی، ۱۳۹۲) و بدین ترتیب به قطع می‌توان گفت دامنه شمالی نفوذ این سبک بخش‌هایی از خراسان را در بر می‌گرفته‌است. خارج از محدوده سیاسی فعلی خراسان جنوبی، نمونه‌هایی از سفال لوندو در بیش از سی محوطه بلوچستان پاکستان، مکران (دامب کوه) و قلات مربوط به دوره فراهخامنشی و اشکانی (Stein, 1937)، دهانه غلامان مربوط به دوره هخامنشی (زهیری، ۱۳۹۱) و نادعلی سیستان مربوط به دوره هخامنشی (Dales, 1977) شناسایی شده‌است. معرفی نمونه‌هایی از سفال لوندو از تل تخت پاسارگاد مربوط به دوره هخامنشی متأخر (استروناخ، ۱۳۷۹: ۳۵۳ و ۳۵۵)، باروی تخت جمشید (عطائی، ۱۳۸۳) و معبد لائودیسه نهاوند مربوط به دوره فراهخامنشی و اشکانی (رهبر و علی بیگی، ۱۳۹۰) فرضیات جدیدی را درباره گستره جغرافیایی این گونه سفالی مطرح ساخته‌است. نمونه‌های سفال لوندو در دشت نه و دره چهارفرسخ نهبندان از لحاظ خمیره، پوشش و نوع ساخت از الگوی یکسان پیروی می‌کنند (نصرآبادی، ۱۳۸۱، ۱۳۸۴؛ حیدری، ۱۳۹۲) (شکل‌های ۲: ۲؛ ۳: ۱؛ ۴: ۱؛ ۴: ۱؛ ۷: ۱، ۴، ۷؛ ۸: ۱؛ ۹: ۱؛ ۱۰: ۳؛ ۱۲: ۲، ۴). همه آنها چرخ ساز و فقط تعداد محدودی از این سفالینه‌ها دست ساز می‌باشند. رنگ خمیره همگی آنها قرمز بوده و در بیشتر موارد دارای پوشش نخودی می‌باشند. نقش‌مایه‌ها غالباً شامل نقوش نواری هندسی، نردبانی، حلزونی، نقطه، دایره‌های متحدالمرکز و خطوط عمودی می‌باشد. فرم غالب این گونه سفالی، ظروف کوچک از قبیل کاسه‌ها، تنگ‌ها، سبوها، جام‌ها و لیوان‌ها بوده و کمتر ظروف با اندازه و مقیاس بزرگ در میان آنها دیده می‌شود.

۳-۴- سفال نمرد

سفال گونه نمرد در بافت، کیفیت و نقوش با سفال‌های لوندو تفاوت‌هایی دارد. سفالینه‌های گونه نمرد، چرخ ساز و یا دست سازند و از خمیره‌ای قرمز رنگ با کیفیت نازل‌تر از گونه لوندو ساخته شده‌اند. نقوش تزئینی سفال‌های نمرد با استفاده از گل اخرا به رنگ قرمز روشن ترسیم یافته‌اند. از طرف دیگر، یافته‌های برخی کاوش‌ها و بررسی‌هایی که در استان خراسان جنوبی انجام رسیده، نشان می‌دهد که سفال گونه نمرد دارای شباهت‌هایی با سفالینه‌های دست ساز اسلامی قرون ششم و هفتم هجری بوده و همراه با سفالینه‌های شاخص آن دوره به دست آمده‌است (فرجامی، ۱۳۹۲، فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۵؛ فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۴). پراکنش سفالینه‌های نوع نمرد، متمرکز بر نیمه جنوبی استان خراسان جنوبی و نواحی مجاور با استان سیستان و بلوچستان است (حیدری، ۱۳۹۵؛ حیدری، ۱۳۹۲). این گونه سفالی بالاخص در نواحی مکران، حاشیه شمالی و جنوبی خلیج فارس، یمن و منطقه بلوچستان گسترش یافته (Potts, 1998؛ کنت، ۱۳۹۵: ۱۷۰) و در برخی از محوطه‌های استان کرمان (سیدسجادی،

۱۳۷۰) نیز شناسایی شده است. به نظر می‌رسد گستره پراکندگی سفال نمرد در دوره اشکانی و ساسانی فراتر از مناطق یاد شده باشد و بتوان در اغلب محوطه‌های اشکانی و ساسانی این گونه سفالی را یافت (Jasim and Yousif, 2014). پراکندگی چشمگیر سفال نمرد در حوزه فرهنگی شرق و جنوب شرق ایران، نشان از تولید این گونه سفالی نه در یک کارگاه سفالگری بلکه در نقاط مختلفی از منطقه یاد شده دارد. سفال نمرد بر اساس کیفیت به دو گونه متمایز تقسیم می‌شود. گونه نخست، از ساختاری ظریف با خمیره قرمز رنگ و پوشش رقیق قرمز برخوردار است و تزیینات آن به شکل نقوش هندسی سیاه رنگ بر زمینه قرمز رنگ اجرا شده است. بر سطح بیرونی برخی از این سفالینه‌ها، غالباً نقش داغدار به صورت خطوط عمودی در نیمه پائینی ظرف دیده می‌شود (Potts, 1998; خسروزاده و سرلک، ۱۳۹۷). گونه دوم سفال نمرد همانند گونه اول ظریف ولی از کیفیت پایین‌تری برخوردار است. این گونه، دارای پوششی نارنجی رنگ می‌باشد و با نقوش سیاه رنگ تزیین شده‌اند. هریک این سفال‌ها را به قرون سوم تا اول پیش از میلاد تاریخ‌گذاری کرده (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۴۵) و پریرستن تاریخ قرون چهارم و پنجم میلادی را برای این گونه پیشنهاد کرده‌است (خسروزاده و سرلک، ۱۳۹۷). سیدسجادی بازه زمانی تولید این گونه سفالی را به دوره بعد از ساسانی و متعلق به اوایل دوره اسلامی دانسته‌است. (سیدسجادی، ۱۳۷۰: ۵۰). این در حالی است که سفال‌هایی مشابه گونه مورد بحث در تپه یحیی و در بین سفالینه‌های فاز یک مربوط به دوره اشکانی و ساسانی به‌دست آمده‌است (Lamberg-Karlovski, 1970). پاتس با ذکر نمونه‌هایی از دوره، تل ابرق و ملیحا این گونه سفالی را به تاریخ اوایل قرن دوم تا قرن سوم میلادی تاریخ‌گذاری کرده‌است (Potts, 1998; کنت، ۱۳۹۵: ۱۷۰). در نهایت، وایت هاوس و ویلیامسون قدمت این گونه سفالی را بین قرون دوم و چهارم میلادی می‌دانند (Whitehouse and Williamson, 1973). در ایران و خارج از محدوده حوزه فرهنگی شرق ایران، نمونه‌هایی مشابه این سفال‌ها از معبد لائودیسه نهاوند به‌دست آمده‌است (رهبر و علی بیگی، ۱۳۹۰: ۱۶۳، شکل ۹: ۱۰). قطعه سفال‌های نمرد شناسایی شده در محوطه‌های تاریخی نهبندان (حیدری، ۱۳۹۲: ۱۳۹۵؛ شکل‌های ۴: ۹؛ ۸: ۳) دارای خمیره قرمز و نقوش سیاه رنگ بر زمینه قرمز می‌باشند. یک نمونه نیز با خمیره نارنجی و نقوش هندسی شناسایی شده است (شکل ۷: ۲۵).

۳-۵- سفال با نقش کنده

در سفال‌های اشکانی-ساسانی منطقه نهبندان، همانند دیگر مناطق ایران، از نقوش کنده بیش از روش‌های دیگر در تزیین بدنه سفال استفاده می‌شده‌است. این نوع تزیین شامل گونه‌های مختلف مانند کنده شانه‌ای، موجی و نواری می‌شود. نقش کنده شانه‌ای کمترین میزان تزیین را در گروه تزیین‌های نقش کنده به خود اختصاص داده و در محدوده مورد بررسی به چند قطعه سفال محدود می‌گردد (شکل ۱۱: ۵). این گونه تزیین معمولاً همراه با تزیین شیاردار و یا گونه‌های دیگر تزیین همراه می‌باشد و به تنهایی بکار نرفته‌است. تزیین شانه‌ای همراه با تزیین کنده شیار در سفال‌های محوطه کلاته شاهپوری به چشم می‌خورد (شکل ۷: ۲۷) و در نمونه‌های محوطه آب جو همراه با تزیین فشاری بر روی لبه ایجاد شده است (شکل ۸: ۵). سفال با نقش کنده موجی و نواری که به طور معمول در کنار یکدیگر و یا به صورت مجزا در بخش‌های فوقانی ظرف بکار می‌رود نیز، یکی دیگر از سفال‌های منقوش نهبندان به شمار می‌رود (شکل‌های ۴: ۲؛ ۵: ۱؛ ۷: ۲۶، ۲۸، ۲۹؛ ۱۰: ۸؛ ۱۰: ۱۱، ۱۰: ۹؛ ۴).

دو قطعه سفال با نقش کنده هندسی از محوطه کلاته شاهپوری شناسایی شده که نقش دو مثلث بر روی یکدیگر است که مثلث بالایی بزرگ‌تر از مثلث پائینی می‌باشد (شکل ۷: ۹). از این نقوش در دوره‌های تاریخی کمتر دیده می‌شود. نقش دیگری بر روی قطعه سفالی از همین محوطه به چشم

می‌خورد که به نظر می‌رسد بخشی از یک نقش بزرگ مستطیل مانند می‌باشد که در انتها نیز خطوط به خارج از چارچوب مستطیل منتهی می‌گردند (شکل ۷: ۱۱). به سفالینه‌هایی که با نقش کنده تزیین شده‌اند، می‌توان دو قطعه سفال بدست آمده از محوطه کلاته شاهپوری (صابرمقدم، ۱۳۸۱) و قلعه نه (نصرآبادی، ۱۳۸۲) را افزود که بر سطح آنها کتیبه‌ای به خط فارسی میانه نقر شده است (شکل‌های ۷: ۱۲؛ ۱۲: ۵). در هر دو مورد، کتیبه در ناحیه شانه طرفی بزرگ مثل خمیره نگاشته شده است. گرچه هنوز خوانش این عبارات صورت نپذیرفته، ولی این سفال‌نوشته‌ها نشان می‌دهند که محوطه‌های مزبور در دوره اشکانی-ساسانی به عنوان زیستگاه‌هایی کلیدی در منطقه شرق کشور حیات داشته‌اند.

۳-۶- سفال با نقش افزوده

نقوش افزوده طنابی نیز یکی از نقوش تزئینی رایج در دوران تاریخی است. این عنصر تزئینی علاوه بر اینکه سطح بدنه ظرف را از یکنواختی و سادگی خارج می‌سازد به استحکام و مقاومت ظرف نیز کمک می‌نماید. این نوع تزیین همراه با تزئین فشاری بر روی قطعه‌ای از یک ظرف بزرگ در قلعه نه (شکل ۱۲: ۳) و نیز قطعاتی از ظروف کوچک در کلاته شاهپوری اجرا شده است (شکل ۷: ۲۲، ۲۴). تزیینات افزوده طنابی در محدوده سیستان و نیز در محوطه‌هایی چون قلعه یزدگرد (Keal and Keal, 1981) نیز دیده می‌شود. در نمونه‌های مذکور، به پیروی از سنت مرسوم در تزیین سفالینه‌های دوران تاریخی، نقش فشاری بر روی نواری طنابی اضافه شده است. تداوم این سبک در سفالگری دوره اسلامی قابل پیگیری است (موسوی حاجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۷). شواهد بدست آمده حاکی از آنند که نقوش فشاری در کنار نقوش نواری نیز بر بدنه ظرف ایجاد می‌شده‌اند (شکل‌های ۵: ۲؛ ۷: ۸، ۲۲، ۲۴؛ ۱۱: ۴؛ ۱۲: ۳).

۳-۷- سفال زورقی

در بین سفال‌های شاخص اشکانی-ساسانی شرق ایران، گونه‌ای شناخته شده از سفال‌های دوران تاریخی نیز دیده می‌شود که به نام ظروف زورقی معرفی شده‌اند. این ظروف که اغلب به شکل کاسه‌های کوچک شناسایی شده‌اند، از فرم‌های رایج در دوره هخامنشی به شمار می‌روند و تصاویر گویایی از آنها در نقش برجسته‌های پلکان شرقی آپادانای تخت جمشید و در دستان هیئت بلخی‌ها و آشوری‌ها نمایش داده شده است (اشمیت، ۱۳۴۲: لوحه ۳۲). تولید اشکال متنوعی از کاسه‌های زورقی شکل در نقاط مختلف قلمرو هخامنشی، نشان از رواج این فرم سفال در گستره شاهنشاهی هخامنشی دارد (Adachi, 2005: 26, fig. 1؛ هرینک، ۱۳۷۶: ۲۶۷). در نوشیجان تپه ملایر (هرینک، ۱۳۷۶)، دره رود گر (Sumner, 1986)، دهانه غلامان (زهبری، ۱۳۹۱) و نادعلی و دشت پیرامونی آن در حاشیه غربی رودخانه هیرمند سفال‌های زورقی مربوط به دوره هخامنشی (Fairservis, 1961) بدست آمده و با نمونه‌های به‌دست آمده از چارسدا (Wheeler, 1962) مربوط به سده سوم پیش از میلاد قابل مقایسه می‌باشند. استفاده از این فرم سفالی در دوره‌های فراهخامنشی و اشکانی تداوم یافته و نمونه‌های اشکانی این سفال از تپه گوری سیستان (مهرآفرین، ۱۳۸۶)، قلعه سام (هرینک، ۱۳۷۶) و محوطه‌های اشکانی دشت سیستان (روستایی، ۱۳۹۱)، دره اترک (Ricciardi, 1980)، قومس (Trinkaus, 1981) و تومولوس عین جاوان در کرانه جنوبی خلیج فارس (Potts, 1984) معرفی شده‌اند. کشف نمونه‌هایی از سفال زورقی در محوطه‌های ساسانی دشت مشهد (کوهستانی اندرزی، ۱۳۹۵: ۱۵۹، طرح ۴-۱۸، شماره ۴)، مرو (Puschnigg, 2006: p. 180, R10) و قلعه یساقی گرگان (Kiani, 1982) نشان می‌دهد که تولید و استفاده از این سفال در دوره ساسانی ادامه یافته‌است. در حالیکه نمونه‌های قلعه یساقی دارای خمیره خاکستری رنگ هستند، اغلب کاسه‌های زورقی بدست آمده از نقاط مختلف ایران، از خمیره

قرمز و پوشش نخودی برخوردار می‌باشند. از بین گونه‌های سفالی شناسایی شده در نهبندان، نمونه‌های قابل توجهی از کاسه‌های زورقی از محوطه‌های درهٔ چهارفرسخ به‌دست آمده‌است (شکل‌های ۲: ۳، ۳: ۳، ۴: ۴، ۷ و ۵: ۵، ۴: ۶، ۲: ۷، ۱۴، ۱۸). نکتهٔ جالب توجه آن است که محوطه‌های تاریخی دشت نه فاقد نمونه‌هایی از کاسه‌های زورقی می‌باشد. از شماری از محوطه‌های درهٔ چهارفرسخ نیز نمونه‌هایی از ظروف دهانه باز با لبهٔ برگشته به بیرون و برجستگی زیر لبهٔ که شباهت نزدیکی با ظروف زورقی دارند، یافت شده است (شکل‌های ۴: ۳، ۷: ۱۹، ۸: ۱، ۱۲: ۱).

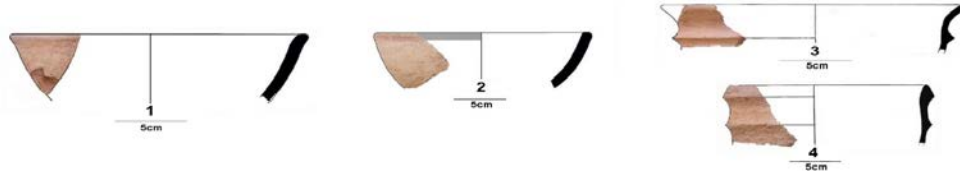
۳-۸- ویژگی‌های مشترک شکلی در سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران

سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران در پاره‌ای از ویژگی‌های شکلی، اشتراکات بارزی را نشان می‌دهند. این اشتراکات و تشابهات در شکل لبهٔ و کف ظرف، بیش از بخش‌های دیگر قابل مشاهده و بررسی است. گرچه برای برخی از این ویژگی‌ها نمی‌توان بازهٔ زمانی خاصی قائل شد، ولیکن این خصوصیات در کنار دیگر ویژگی‌های سفال‌های شرق، راهنمایی برای تعیین قدمت سفال‌های منطقهٔ شرق ایران فراهم می‌سازد. یکی از این خصوصیات شکلی را در سفال‌هایی می‌توان جست که دارای دهانهٔ باز با لبهٔ برگشته به بیرون می‌باشند و در ناحیهٔ زیرین لبهٔ دارای برجستگی نوارمانندی می‌باشند. شباهت خمیره و کیفیت این سفال‌ها با گونهٔ زورقی، این فرضیه را مطرح می‌سازد که تغییرات اندک در گونهٔ زورقی منجر به تولید سفال‌های مورد بحث شده است. با توجه به شناسایی نمونه‌های سفالی با این خصوصیات از دشت سیستان (روستایی، ۱۳۹۱: ۱۱۱، لوحه ۳۹، ۲۶۸) و نادعلی تا قندهار (Fairservis, 1961: 50, fig. 17, Dales, 1977: pl. 21) به نظر می‌رسد مرکز تولید این سفال از دوره هخامنشی تا اشکانی منطقهٔ سیستان بوده است. با این وجود، نمونه‌هایی مشابه از شماری از محوطه‌های خراسان جنوبی به‌دست آمده‌است (قلی نژاد، ۱۳۹۴؛ بهداد، ۱۳۹۱؛ فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۸؛ دانا، ۱۳۹۸؛ حیدری، ۱۳۹۲). در بین اشکال رایج ظروف سفالی دورهٔ اشکانی-ساسانی شرق ایران، ظروف دهانه باز شامل کاسه‌ها، بشقاب‌ها، دیگ‌ها و دیگچه‌ها، سبوها و کاسه‌های بزرگ و تغارها عمومیت چشم‌گیری دارند. این ظروف که معمولاً از دهانه‌ای با قطری دو برابر کف و یا پایه برخوردارند، دارای لبه‌های ساده، به بیرون برگشته، مفتولی و یا ضخیم‌شونده می‌باشند. از آنجا که ظرف‌های دهانه‌باز شرق ایران از تنوع زیادی برخوردارند، دارای کاربردهای گوناگونی بوده‌اند و در دوره‌های مختلف تاریخی از هخامنشی تا ساسانی تولید شده‌اند. اغلب این ظروف چرخ‌ساز بوده و فاقد تزئینات می‌باشند. نمونه‌های منقوش دارای تزئینات رنگی ساده در ناحیهٔ لبهٔ و یا بدنه هستند و موارد معدودی نیز با نقوش کنده تزئین شده‌اند. نمونه‌هایی از ظروف مورد بحث از محدودهٔ استان خراسان جنوبی (دانا، ۱۳۹۸؛ عنانی، ۱۳۹۵؛ لباف خانیکی، ۱۳۸۶؛ فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۳؛ قلی نژاد، ۱۳۹۴) و دشت سیستان (روستایی، ۱۳۹۱) بالاخص از کوه خواجه (بنی جمالی، ۱۳۸۷). به‌دست آمده‌اند. گسترهٔ پراکندگی این ظروف به دشت گرگان (Boucharlat and Lecomte, 1987)، قلعه سیرم شاه درهٔ سیمره (محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳)، دشت اسفراین (Vahdati, 2015)، دشت تربت (خدادوست، ۱۳۹۳)، دشت سملقان (جعفری، ۱۳۹۲)، مرو (Puschnigg, 2006)، قلعه یزدگرد (Keall and Keall, 1981) و آی‌خانوم (Lecuyot, 2013; Maxwell-Jones, 2015) می‌رسد و طیف زمانی از دورهٔ فراهخامنشی تا ساسانی را پوشش می‌دهد. در نتیجهٔ بررسی محوطه‌های اشکانی-ساسانی منطقهٔ نهبندان نیز نمونه‌هایی از ظروف دهانه باز از اغلب محوطه‌های دشت نه و درهٔ چهارفرسخ به‌دست آمده‌است (شکل‌های ۲: ۱، ۲: ۴، ۱۱: ۱۲، ۱۲، ۱۳: ۶، ۳: ۷، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۹: ۱، ۲: ۱۰، ۲: ۱۱، ۲: ۱۲). در میان لبه‌های مرسوم در سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران، لبه‌های سه‌بر از جمله عناصر شاخص سفالینه‌های مورد بحث به شمار می‌رود. این

شکل لبه یکی از فرم‌های رایج دوره اشکانی و به ویژه دوره ساسانی در مناطق مختلف ایران می‌باشد. بهره‌گیری از لبه سه‌بر در ظروف سفالی، در نواحی شمالی و شمال شرقی فلات ایران نسبت به ناحیه سیستان و مناطق جنوبی ایران بسیار بیشتر می‌باشد. ظروف با لبه سه‌بر در خراسان و گرگان مربوط به دوره اشکانی-ساسانی و در نواحی جنوبی فلات ایران شامل نادعلی و دشت سیستان (روستایی، ۱۳۹۱) مربوط به دوره هخامنشی می‌باشد. علاوه بر لبه سه بر، ظروف با لبه گرد نیز از انواع مرسوم لبه در دوره اشکانی و ساسانی به شمار می‌رود که در گستره وسیعی از ایران از قلعه یزدگرد (Keall and Keall, 1981) و سیرم شاه (محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳) تا راس الخیمه (کنت، ۱۳۹۵، cp1.5) و ترنگ تپه (Boucharlat and Lecomte, 1987) شناسایی شده است. این لبه‌ها معمولاً برای خمره‌های بزرگ استفاده می‌شده و در محدوده استان خراسان جنوبی از تپه گبری مود (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۸) و تپه تخچرآباد به‌دست آمده‌اند (دانا، ۱۳۹۵: ۶۰، شکل ۲۱-۵). از شماری از محوطه‌های دره چهارفرسخ نهبندان ظروفی با لبه گرد خمیده به داخل با لبه مضاعف به‌دست آمده است (شکل ۷: ۴، ۳، ۲، ۱؛ ۴: ۵، ۳: ۲). سفال‌هایی با لبه تخت ساده که با شیاری در زیر لبه تزیین شده‌اند، نیز از محدوده دشت نه و دره چهارفرسخ شناسایی شده است (شکل‌های ۵: ۳؛ ۷: ۲۰). قطعه سفال‌های با لبه مفتولی برگشته به بیرون و برجستگی در ناحیه گردن ظرف، گونه دیگری از انواع غالب در دشت نه و دره چهارفرسخ به شمار می‌روند (شکل‌های ۴: ۱؛ ۳: ۴؛ ۲: ۴؛ ۸: ۴؛ ۱۰: ۴؛ ۱۱: ۱؛ ۶: ۱؛ ۴: ۷: ۲۱). اما بیشتر لبه‌ها، به پیروی از سبک مرسوم در ظروف سفالی شرق و شمال شرق ایران، از مقطعی سه‌بر برخوردارند. گروهی از ظروف با لبه گرد، دارای یک برجستگی در زیر لبه می‌باشند و دارای خمیره آجری رنگ و پوشش نخودی هستند. سفال‌هایی با این مشخصات عمدتاً دارای کیفیت مناسبی بوده و با چرخ ساخته شده‌اند. نمونه‌هایی از این سفال از نادعلی مربوط به عصر هخامنشی شناسایی شده و نمونه‌های اشکانی گونه مورد بحث از دشت سیستان (روستایی، ۱۳۹۴)، مکران (علیزاده، ۱۳۹۱)، تپه گبری مود (به‌داد، ۱۳۹۱) و تپه یحیی (Lamberg-Karlovsky, 1970, fig. I: R) به‌دست آمده است.

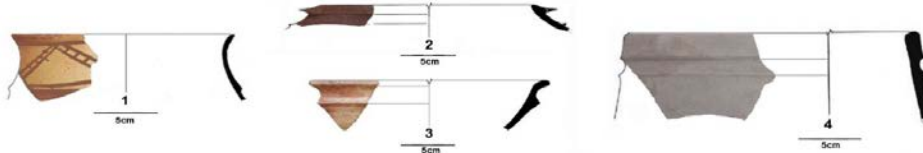
شکل دیگری از سفالینه‌های دوران تاریخی در منطقه جنوب خراسان شامل سفال‌هایی است که به کاسه‌ها و کوزه‌هایی با لبه تخت و بدنه‌ای با انحنای به داخل تعلق دارند. این سفال‌ها که عمدتاً دارای کیفیت مناسبی می‌باشد یکی از فرم‌های رایج در محوطه‌های اشکانی ایران به شمار می‌روند. در تولید این سفال‌ها از چرخ استفاده شده و خمیره آنها به رنگ قرمز، گاهی با پوشش نخودی می‌باشد. سفال‌های مورد بحث از نقاط مختلفی از فلات ایران شامل چارسدا (Wheeler, 1962)، بیستون (Alibaigi et al., 2012)، چابهار (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۱)، ماه نشان زنجان (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۵۷، ش. ۷، ۸ و ۱۰) و قلعه یزدگرد (Keal and Keal, 1981, fig. 17, no. 23) به عنوان سفال اشکانی و نمونه‌های بدست آمده از تورنگ تپه گرگان به عنوان سفال ساسانی معرفی شده‌اند (Lecomte, 1994). نمونه‌هایی از سفال‌های دارای لبه تخت و بدنه‌ای با انحنای به داخل از مسجد سلیمان شناسایی شده که دارای تزیینات منقوش می‌باشند. این سفال‌ها بیشتر به عنوان گونه‌ای شاخص از دوره فراهخامنشی جنوب غرب ایران دانسته شده است. رنگ خمیره سفال‌های مذکور در طیفی از نخودی تا نارنجی قرار می‌گیرد و دارای نقوش سیاه روی زمینه نخودی مشابه سفال لوندو می‌باشد (Adachi, 2005: 28, fig. 4, no. 4). علاوه بر شناسایی نمونه‌هایی از این گونه سفالی در دشت نه و دره چهارفرسخ، از شرق ایران نمونه‌هایی از تپه کوره محمدآباد زیرکوه (قلی نژاد، ۱۳۹۴: ش. ۸) به‌دست آمده است. در سفال‌های اشکانی-ساسانی ایران، استفاده از نوع خاصی از کف نیز رواج داشت که گستره بهره‌گیری از آن تا

خراسان و سیستان در شرق ایران قابل پیگیری است. این گونه از کف ظروف سفالی، کاملاً تخت است و بدنه با انحنايي به سمت بیرون به لبه بیرونی کف متصل شده است. ظروف سفالی با این گونه کف در نیمه شمالی خراسان در دشت اسفراین (Vahdati, 2015: 273, fig. 11, no. 13)، دشت قوچان و دره اترک (Ricciardi, 1980: 61, fig. E, no. 6) و دره چهارفرسخ نهبندان (شکل‌های ۱۲: ۲۳؛ ۹: ۸) به دست آمده و مشابه این ظروف در دشت سیستان در دهانه غلامان و نادعلی تحت عنوان لیوان معرفی شده‌اند (زهیری، ۱۳۹۱). نمونه‌هایی از این گونه ظروف از محوطه شماره ۷۶ تنگ بلاغی نیز به دست آمده است (عسکری چاوردی و کالیری، ۱۳۹۳: ۱۷۶، محوطه ۷۶ - ۱، ش. ۲۱۴۵).

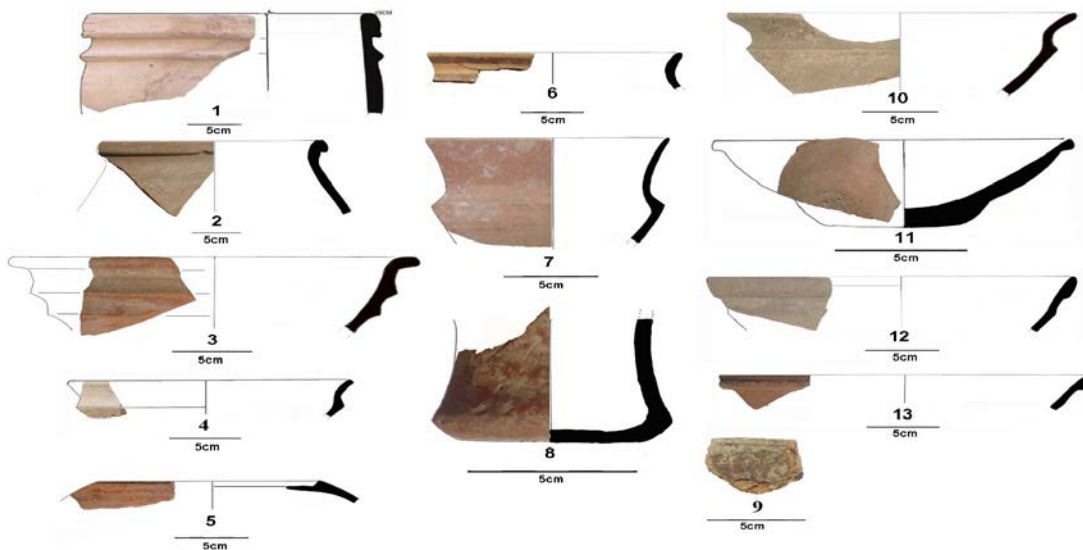
شکل ۲- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی چاه گز

Figure 2: Pottery sherds from the historical site of Chah Gaz

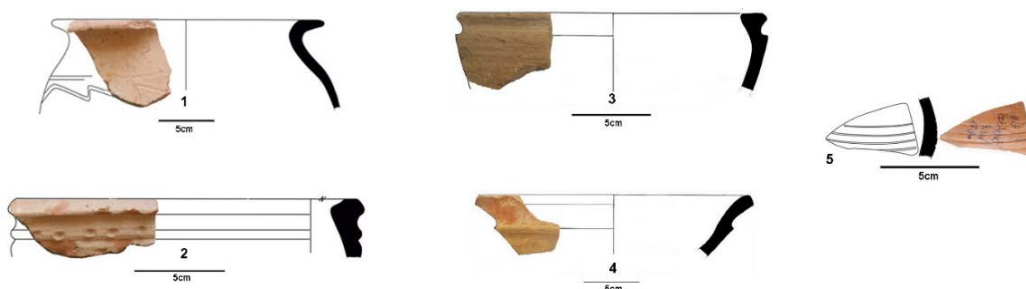
شکل ۳- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی انجیرک

Figure 3: Pottery sherds from the historical site of Aniirek

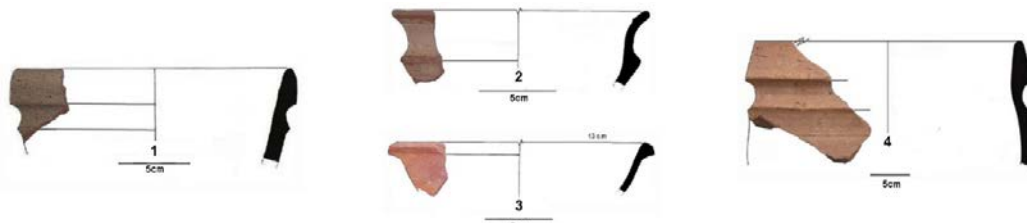

شکل ۴- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی کرگه

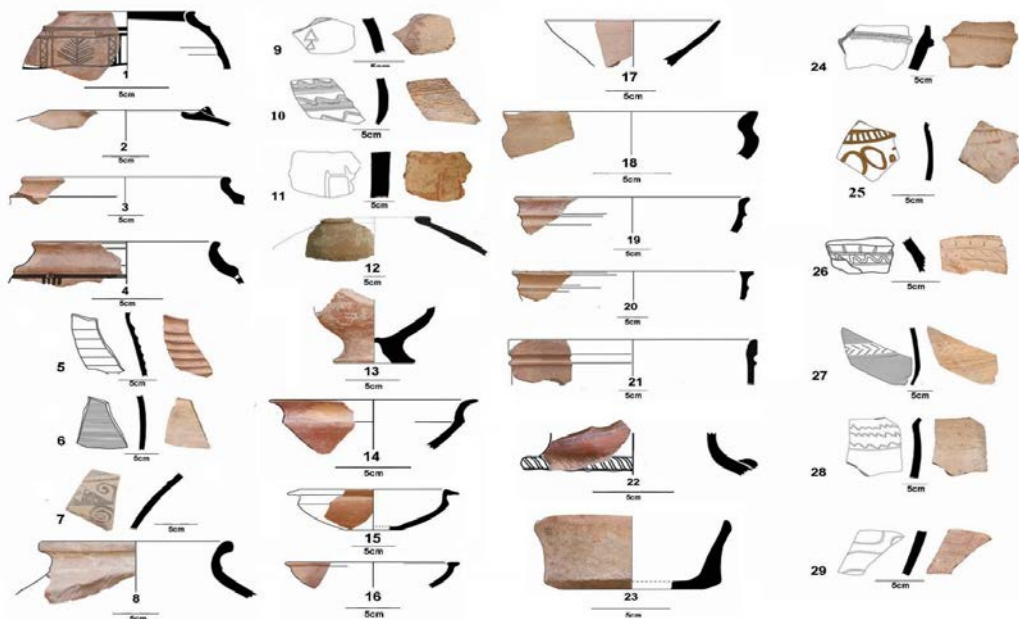
Figure 4: Pottery sherds from the historical site of Koregeh

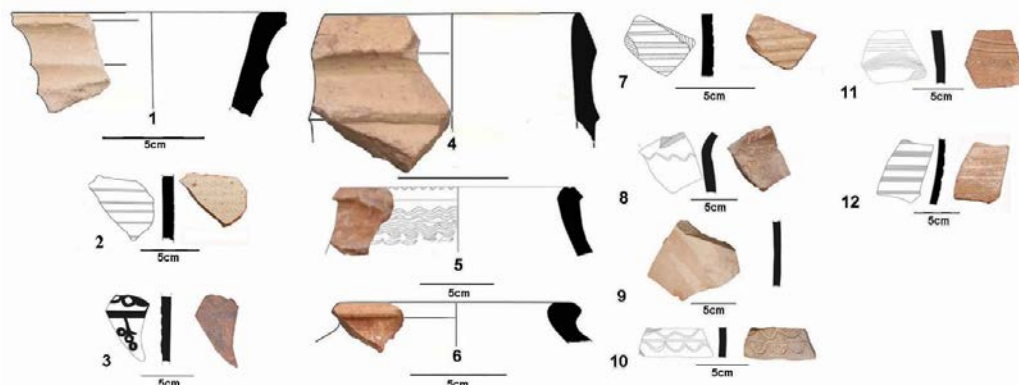
شکل ۵- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی چهارفرسخ
Figure 5: Pottery sherds from the historical site of Chahar Farsakh

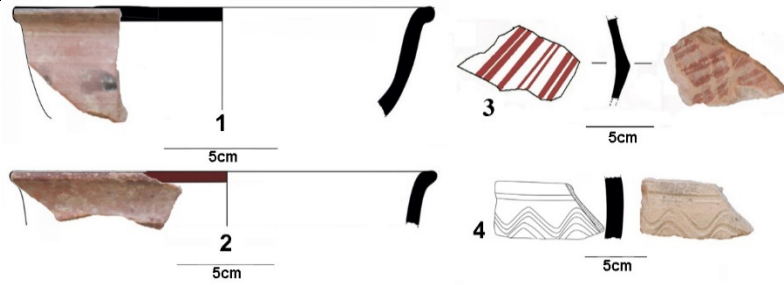
شکل ۶- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی علی آباد
Figure 6: Pottery sherds from the historical site of Aliabad

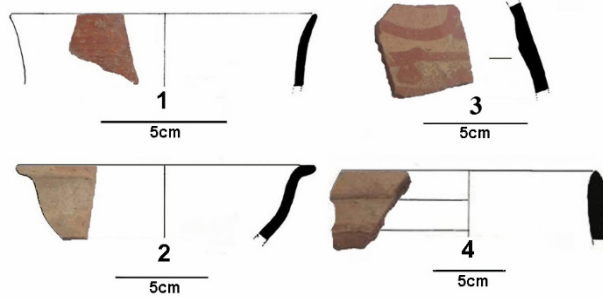
شکل ۷- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی کلاته شاهپوری
Figure 7: Pottery sherds from the historical site of Kalateh Shahpouri

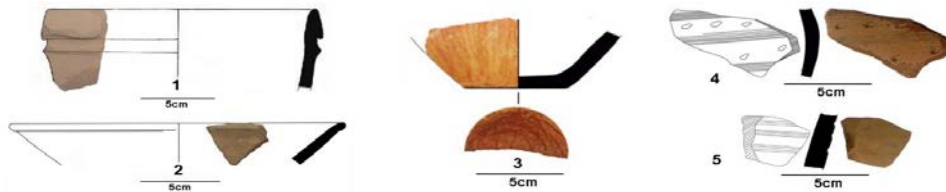
شکل ۸- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی آب جو
Figure 8: Pottery sherds from the historical site of Ab-e-Jou

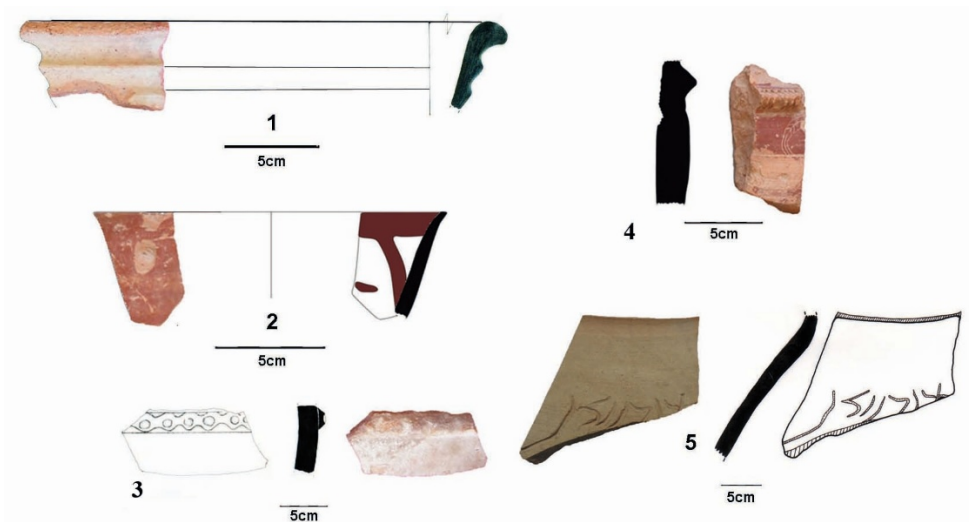
شکل ۹- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی گیوه رود
Figure 9: Pottery sherds from the historical site of Givoh Rud

شکل ۱۰- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی نرگس تپه
Figure 10 : Pottery sherds from the historical site of Narges Tappeh

شکل ۱۱- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی عرب پشته
Figure 11: Pottery sherds from the historical site of Arab Poshteh

شکل ۱۲- سفال‌های به دست آمده از محوطه تاریخی قلعه نه
Figure 12: Pottery sherds from the historical site of Qaleh Neh castle

۴. بحث و تحلیل

بررسی تطبیقی سفال‌های شاخص اشکانی-ساسانی سیستان و جنوب خراسان، ارتباط نزدیکی بین داده‌های سفالی این دو منطقه نشان می‌دهد. بر این اساس، نوع آمیزه و کمیت سفال‌های منقوش دو منطقه مذکور دارای شباهت نزدیکی می‌باشند. نوع تزئین و نقش‌مایه‌های رایج در سفال‌های اشکانی-ساسانی منطقه نهبندان و جنوب خراسان بسیار شبیه نقوش رایج در نمونه‌های همزمان سیستان است. به عنوان مثال، نقوش رایج روی سفالینه‌های نوع لوندو و نقوش داغدار در هر دو منطقه قابل مقایسه می‌باشند. همچنین، سفال‌های شیاردار که پیش از این به عنوان گونه‌ای شاخص در منطقه سیستان شناخته می‌شد، به‌وفور در منطقه نهبندان و جنوب خراسان یافت می‌شود. از لحاظ فرم نیز سفالینه‌های محوطه‌های نهبندان مشابهت و همانندی نزدیکی با نمونه‌های محوطه‌های سیستان نشان می‌دهند. قطعات کاسه و پیاله‌های کم عمق با لبه مستقیم و پیاله‌ها و کاسه‌هایی با بدنه زاویه دار نیز در تمام محوطه‌های اشکانی نهبندان، سیستان و جنوب خراسان دیده می‌شود. از نظر کیفیت ساخت، در هر سه منطقه، سفال‌های با کیفیت متوسط در صدر و سفال‌های ظریف و خشن در رده‌های بعدی قرار می‌گیرد. همچنین در هر سه منطقه تقریباً تمام سفال‌ها با استفاده از چرخ ساخته شده‌اند و شیوه دست‌ساز عمدتاً در قطعات مربوط به دسته‌ها، درپوش‌ها و لوله‌ها مشاهده می‌شوند. همگونی در پراکنش گونه‌های سفالی مختلف در جنوب خراسان و سیستان، منطقه بندی هرینک را در ارتباط با سفال‌های اشکانی شرق ایران (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۴) اصلاح می‌کند. بر اساس شباهتی که بین سفال‌های منطقه قاین و نیمبلوک با دشت نهبندان وجود دارد، تفاوت چندانی را بین مناطق شمالی و جنوبی استان خراسان جنوبی نمی‌توان لحاظ کرد. با این وجود، فقدان نمونه‌های شاخصی از سفال‌های شیاردار سیستان در شهر قدیم قاین (لباف خانیکی، ۱۳۸۶؛ ۱۳۸۷) و نیمبلوک، جای تأمل دارد. در عین حال، در برخی از محوطه‌های دامنه شرقی شاسکوه در زیرکوه قاین سفال‌های شیاردار مشاهده شده است (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۳؛ قلی نژاد، ۱۳۹۴). لازم به ذکر است، هیچ گونه سفال لعابداری در بین سفالینه‌های مورد مطالعه شناسایی نشده و ۲۴ قطعه سفال لعابداری که از سطح محوطه‌های بررسی شده بدست آمده، مربوط به دوره اسلامی می‌باشند. بر اساس ویژگی‌های غالب سفال‌های بدست آمده از محوطه‌های تاریخی دشت نه و دره چهارفرسخ، سفال‌های اشکانی این مناطق را می‌توان در چارچوب سنت‌های سفالگری شرق ایران بررسی کرد. شباهت تنگاتنگ این سفال‌ها با نمونه‌های معرفی شده از سیستان، بیانگر آن است که سنت سفالی منطقه نهبندان، بیش از آنکه از بخش‌های مرکزی و شمالی خراسان تأثیر پذیرد، از سیستان متأثر شده است. این شباهت با توجه به عوارض طبیعی و مورفولوژی دشت نه، که از لحاظ توپوگرافی پیوستگی مکانی با سیستان دارد، قابل توجیه است. فاصله نه و چهارفرسخ با سیستان از ۱۰۰ کیلومتر تجاوز نمی‌کند و این مسیر با پای پیاده طی مدت کوتاهی (سه یا چهار روز) پیموده می‌شده است (سایکس، ۱۳۳۶؛ هدین، ۱۳۵۵). بی دلیل نیست که در تاریخ سیستان (مؤلف نامعلوم، ۱۳۵۲)، گاهی از نه به عنوان بخشی از سیستان یاد شده است (تاریخ یعقوبی، ۱۳۴۲). شباهت‌های میان داده‌های سفالی محوطه کرگه با سفال‌های شهر هخامنشی دهانه غلامان، نشان از پیوندهای عمیق فرهنگی میان این محوطه باستانی با دهانه غلامان و نادعلی در دوره هخامنشی و با کوه خواجه، قلعه سام و تپه گوری در دوره اشکانی و ساسانی دارد. وجود سفال‌های مشابه با نمونه‌های محوطه‌های چارسدا و آکرا در پاکستان، بلوچستان و مکران، تپه یحیی، قلعه کالی، قلعه یزدگرد، قلعه سیرم شاه، تخت جمشید، پاسارگاد، بیشاپور، تپه یحیی، دره اترک، دشت

سملقان، بندیان، دشت اسفراین، دشت مشهد و تربت، ترنگ تپه، دشت گرگان، دشت شاهرود و قومس نشان می‌دهد که سفالگران منطقه نهبندان در دوره تاریخی، هرچند اندک، از امواج فرهنگی جاری و ساری در فلات ایران تأثیر پذیرفته‌اند. بنابراین به نظر می‌رسد گاه از طریق مراودات تجاری و فرهنگی و گاه به واسطه واردات کالا به جنوب خراسان، الگوهای فرهنگی در زمینه سفالگری انتقال یافته‌است. نمونه‌هایی که با وجود شباهت در تزیینات، ساختار و شکل از کیفیت نازل‌تری نسبت به مراکز تولید عمده سفال برخوردارند را می‌توان ظروفي تلقی کرد که به تقلید از نمونه‌های اصلی در کارگاه‌های محلی تولید شده‌اند (بهداد، ۱۳۹۱: ۱۵۱-۱۵۲). بیشترین یافته‌های سفالی محوطه‌های دشت نه و دره چهارفرسخ متعلق به دوره اشکانی و ساسانی هستند و تنها مجموعه بدست آمده از دو محوطه انجیرک و کرگه نسبت کمتری از سفال‌های اشکانی-ساسانی را به خود اختصاص داده‌اند. نکته جالب توجه، فقدان نمونه‌های پیش از هخامنشی در منطقه مورد بحث است که می‌تواند ناشی از شناخت ناقص نسبت به سفال‌های ادوار پیش از تاریخ منطقه نهبندان باشد. در مجموع، یافته‌های سفالی دشت نه و نهبندان مربوط به چهار دوره تاریخی هخامنشی، فراهخامنشی، پارت و ساسانی هستند که در سراسر ادوار یاد شده بیشترین تطابق را با داده‌های سفالی سیستان و سپس نواحی شمال شرق ایران نشان می‌دهند. قطعه سفال‌هایی که مشابهت نزدیکی با نمونه‌های دیگر مناطق ایران دارند را می‌توان قطعات وارداتی یا تقلیدی محسوب کرد که از تولیدات سفالی مناطق غربی فلات ایران و حاشیه شمالی و جنوبی خلیج فارس تأثیر پذیرفته‌اند.

مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰ / ۳۰۵

شماره	منبع مقاله	نوع	شماره	منبع مقاله	نوع
۱:۲	Puschnigg, 2006: p. 180, R1; ۳۰۱:۳۳۸:۵۵، تصویر ۸، تن ۲۴، قله اسوار	اشکانی - ساسانی	۲۱:۷	عزیزاده، ۱۳۹۱: ۵۵، لوحه ۸، تن ۲۴	اشکانی
۲:۲	Kimi, 1982: 74, fig. 56 Farid Khan, 2000, I21, fig. 20, no. 104	اشکانی - ساسانی	۲۲:۷	Kimi, 1982, fig. 47، تن ۲۳، لوحه ۲۰	اشکانی
۴:۲	هرنگ، ۱۳۴۴، شکل ۲۷ - ۸، شماره ۱۳۰، روستائی، ۱۳۹۱: ۵۵، لوحه ۳، تن ۲۱، بهداد، ۱۳۹۱: ۸۰، لوحه ۷، تن ۲۸	اشکانی	۲۴:۳	روستائی، ۱۳۹۱: ۵۴، لوحه ۳، تن ۲۱	اشکانی
۲:۳	محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۳۸، تصویر ۴۱، ۲۹، ۱۶، ۱۰، Kroll & Kroll, 1981, fig. 10, 29, 41	اشکانی و ساسانی	۲۸:۷	روستائی، ۱۳۹۱: ۸۹، لوحه ۲۷، تن ۱۸۲ - ۱۸۵	اشکانی
۳:۴	هرنگ، ۱۳۴۶: ۳۲، شکل ۲، ۸	اشکانی	۲۹:۷	Kroll & Kroll, 1981, fig. 19, 5	اشکانی
۵:۴	محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۳۸، تصویر ۴۱، ۲۹، ۱۶، ۱۰، Kroll & Kroll, 1981, fig. 10, 29, 41	اشکانی و ساسانی	۲:۸	تن ۱، ۳۹، شماره ۱	اشکانی
۱۱:۴	Puschnigg, 2006: p. 189, R214	ساسانی	۳:۸	Potts, 1998، خسروزاده و سرنگ، ۱۳۹۷: ۱۱۱، ۱۳۹، لوحه ۲۹، تن ۲۰۰	اشکانی و ساسانی
۱۲:۴	هرنگ، ۱۳۴۶: ۳۲، شکل ۳، ۳۶	اشکانی	۴:۸	Karlovsky, 1970, fig. 1:R	اشکانی
۱۳:۴	Kroll & Kroll, 1981: fig. 12: 3& 4	اشکانی	۵:۸	دهرده فهريان، ۱۳۹۶: ۱۲، تن ۶	اشکانی
۱:۵	دهرده فهريان، ۱۳۹۶: ۱۶، تن ۲۷	اشکانی	۶:۸	محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۳۸، تصویر ۲۰	ساسانی
۲:۵	Kroll & Kroll, 1981, fig. 19, 4	اشکانی	۱۱:۸	لیف غانگی، ۱۳۸۸: ۱۳۲، شکل ۳۰، تن ۲۰	ساسانی
۴:۶	Karlovsky, 1970, fig. 1:R	اشکانی	۱۲:۸	روستائی، ۱۳۹۱: ۵۱، ۱۳۹، لوحه ۲۹، تن ۲۰۰	اشکانی
۱:۷	Boucharlat & Lecomte, 1987: Planche 43, Phase V C, no. 7	ساسانی	۴:۹	روستائی، ۱۳۹۱: ۵۶، لوحه ۲۴، تن ۲۲۴	اشکانی
۲:۷	محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۳۸، تصویر ۲۱	ساسانی	۴:۹	روستائی، ۱۳۹۱: ۸۹، لوحه ۲۷، تن ۱۸۶	اشکانی
۳:۷	محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۳۸، تصویر ۲۱	ساسانی	۲:۱۰	هرنگ، ۱۳۴۷: ۳۲، تن ۱۳، روستائی، ۱۳۹۱: ۵۲، لوحه ۳۲ و ۳۴، لوحه ۳۶، زهیر و علی نیگی، ۱۳۹۰: ۱۳۳، تصویر ۸، شماره ۱۰	اشکانی
۴:۷	محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳: ۱۳۸، تصویر ۴۱، ۲۹، ۱۶، ۱۰، Kroll & Kroll, 1981, fig. 10, 29, 41	اشکانی و ساسانی	۴:۱۰	Karlovsky, 1970, fig. 1:R	اشکانی
۷:۷	عزیزاده، ۱۳۹۱: ۵۵، لوحه ۳۶، تن ۳۶، ۱۱۵، ۱۰۹، Stein, 1937, De cardl, 1951, fig. 1, no. 109-115	اشکانی	۱:۱۱	Karlovsky, 1970, fig. 1:R	اشکانی
۱۰:۷	Herrmann, Kurbanovskhatov, Simpson, 1997: 29, fig. 15، شکل ۳، تن ۲۱	ساسانی	۴:۱۱	روستائی، ۱۳۹۱: ۵۶، لوحه ۲۴، تن ۲۲۴	اشکانی
۱۶:۷	Ricciardi, 1980: 68, fig. 4, no. 6	اشکانی و ساسانی	۵:۱۱	روستائی، ۱۳۹۱: ۵۱، ۱۳۹، لوحه ۲۰، تن ۲۰۲ و ۲۰۴	اشکانی
۱۷:۷	Boucharlat & Lecomte, 1987: Planche 62, Phase VII A,B, no. 4:، تصویر ۳۷، ۳۷، تن ۱، ۳۶-۳۶	اشکانی و ساسانی	۴:۱۲	Boucharlat & Lecomte, 1987: Planche 43, Phase VI A, no. 5	ساسانی
۱۸:۷	Puschnigg, 2006: p. 180, R10; Kimi, 1982: 74, fig. 57	اشکانی و ساسانی	۲:۱۲	شمسوری، ۱۳۹۱: ۳۴۵، لوحه ۵۱، تن ۱۵	اشکانی

جدول یک: مقایسه گونه شناختی سفالینه‌های اشکانی و ساسانی دشت نه و دره چهارفرسخ

Table 1: Typological comparison of Parthian and Sassanian potteries from the Neh plain and the Chahar Farsakh valley

۵. نتیجه

تشابه مواد فرهنگی سکونتگاه‌های مختلف بیانگر تعاملات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سطح یک منطقه گسترده می‌باشد که در طول زمان جریان داشته‌است. سفال به عنوان فراوان‌ترین داده سطحی در محوطه‌های باستانی به خوبی می‌تواند نشانگر این تعاملات باشد. از آنجا که داده‌های سفالی بدست آمده از محوطه‌های دوران تاریخی خراسان جنوبی مشابهت‌های نزدیکی با محوطه‌های پیرامونی، خصوصاً سیستان نشان می‌دهند، می‌توان بر وجود ارتباطات تنگاتنگ این مناطق با یکدیگر اذعان داشت. پیوندهای فرهنگی میان استقرارهای شرق ایران چنان درهم تافته بود که منجر به خلق سبک‌های منطقه‌ای در تولید سفال می‌شد و تا قرن‌ها پیروی از یک سبک خاص دوام می‌یافت. همین سبک‌های منطقه‌ای هستند که ویژگی‌های شاخص سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران را تعریف می‌کنند. تداوم روابط فرهنگی و پافشاری بر حفظ سبک‌های منطقه‌ای باعث می‌شد که سنت‌های فرهنگی و هنری به امری پایا در نظام فرهنگ مادی شرق ایران بدل شود. تداوم سبک سفال‌های لوندو

و نمرود از دوره اشکانی تا دوران اسلامی، تولید کاسه‌های زورقی از دوره هخامنشی تا دوره ساسانی و اجرای تزیینات به شکل نقوش کنده بر سفالینه‌های شرق ایران از پیش از تاریخ تا دوران معاصر، شواهدی از پابندی به سنت‌های فرهنگی را در شرق ایران نشان می‌دهند. گرچه عبور شریان حیاتی خراسان-سیستان از منطقه مورد بحث (Schoff, 1914)، جریان و سیلان فرهنگ‌های مختلف را سبب می‌شد و ساکنان شرق ایران را با الگوهای فرهنگی مختلف آشنا می‌ساخت، ولی همچنان سنت‌های کهن به حیات خویش ادامه داده و با مظاهر فرهنگی جدید درآمیخته شده و یا با آغوش باز پذیرای آنها می‌شدند. این امر سبب می‌شد که در کنار سفال‌هایی با سبک‌های محلی (مثل سفال لوندو و نمرود)، ظروف دیگر با سبک‌های فراگیر (همچون ظروف زورقی) نیز تولید شوند و مورد استفاده قرار گیرند. از طرف دیگر، گاه در حوزه‌های فرهنگی جنوبی و غربی ایران سفال‌هایی با منشأ شرقی (مثل سفال‌های لوندو) مشاهده می‌شود که شاهد متقنی است بر تأثیر فرامنطقه‌ای سنت‌های سفالی شرق ایران. تعاملات حوزه فرهنگی شرق ایران با دیگر مناطق در دوران اشکانی-ساسانی که در این مقاله، در آیینۀ پراکنش سفال مورد بررسی قرار گرفت، بدون شک از شرایط تاریخی ایران در بازۀ زمانی پس از سقوط هخامنشیان تا فتوحات مسلمین تأثیر پذیرفته است. شرق، خاستگاه اشکانیان بود و برای ساسانیان چنان اهمیتی داشت که اردشیر بابکان، پس از فارس به فکر تسخیر خراسان و سیستان افتاد (طبری، ۱۳۷۵: ۵۸۴). بخش عمده‌ای از شاهراه ابریشم از خراسان می‌گذشت (مظاهری، ۱۳۷۲؛ قره چانو و حاتمی، ۱۳۹۱) و ارتباط شمال و جنوب شاهنشاهی اشکانی و ساسانی از گذر دشت‌ها و دره‌های سیستان و خراسان میسر می‌شد. شرق در قلمرو اشکانیان و ساسانیان همواره اهمیت خود را به عنوان انبار غلۀ ایران حفظ کرده بود و بزرگان و دهقانان خراسان و سیستان در دوره پساساسانی در مقام وارثان و حافظان فرهنگ ایران باستان شناخته می‌شدند. نه تنها سفال، بلکه کلیۀ مظاهر مادی فرهنگ دوران اشکانی-ساسانی دو چهره دارند؛ یک روی آنها حکایتگر سنت‌های محلی و موارث باستانی است و روی دیگر تجلی گاه فرهنگ پذیری و تعامل با مناطق دیگر است. نتیجه‌ای که از مطالعه سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران ایفاد می‌شود، گوشزد می‌کند که شناخت هر یک از ابعاد فرهنگ و هنر شرق ایران، نیازمند مطالعات دقیق و ژرفی است که جز با تکیه بر شواهد باستان‌شناختی میسر نیست.

منابع

- استروناخ، دیوید (۱۳۷۹)، *پاسارگاد، گزارشی از کاوش‌های انجام شده توسط مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا*، حمید خطیب شهیدی، تهران، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی کشور.
- اشمیت، اریش (۱۳۴۲)، *تخت جمشید، بناها، نقشها و نبشته‌ها*، عبدالله فریار، تهران، فرانکلین.
- بابامیر ساطحی، سعید و فاطمه هاشمی (۱۳۹۵)، معرفی سفال ساسانی استان چهارمحال بختیاری (شهرستان فارس)، *همایش ملی باستان‌شناسی و هنر سفال و سفالگری*، میانه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد میانه.
- بنی جمالی، سیده لیلا (۱۳۸۷)، *گاهنگاری نسبی محوطه‌های کوه خواجه سیستان بر اساس سفال‌های سطحی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی رضا مهرآفرین در رشته باستان‌شناسی، زاهدان، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- به‌داد، لیلا (۱۳۹۱)، *بررسی روشمند تپه مود A سربیشه*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه باستان‌شناسی به راهنمایی کریم حاجی زاده در رشته باستان‌شناسی، اردبیل، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه محقق اردبیلی.
- به‌داد، یلدا و سید رسول موسوی حاجی و کریم حاجی‌زاده باستانی، (۱۳۹۲)، «بررسی روشمند تپه مود A»، *مجموعه مقالات اولین همایش باستان‌شناسی ملی ایران*، بیرجند، انتشارات چهار درخت.

مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰ / ۳۰۷

- پورشریعتی، پروانه (۱۳۹۸)، *افول و سقوط شاهنشاهی ساسانی، اتحادیه ساسانی- پارتی و فتح ایران به دست عرب‌ها، آوا واحدی نوایی، تهران، نشر نی.*
- جعفری، محمدجواد (۱۳۹۲)، «نگاهی به استقرارگاه‌های دوره هخامنشی در شمال خراسان، ایران»، *باستان پژوهی، دوره جدید، سال هفتم، شماره ۱۴ و ۱۵، ۵۲-۶۰.*
- حیدری، احمد (۱۳۹۱)، *گزارش مقدماتی بررسی و شناسایی آثار و مکان‌های فرهنگی بخش مرکزی شهرستان بیرجند، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.*
- _____ (۱۳۹۲)، *گزارش مقدماتی فصل نخست بررسی و شناسایی آثار و مکان‌های فرهنگی بخش مرکزی شهرستان نهبندان (دهستان‌های نه و بندان)، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.*
- _____ (۱۳۹۵)، *گزارش گمانه زنی به منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حریم محوطه کرگه نهبندان، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.*
- خدادوست، جواد (۱۳۹۳)، *بررسی باستان‌شناسی محوطه مالین باخرز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی سید رسول موسوی حاجی در رشته باستان‌شناسی گرایش دوران اسلامی، دانشگاه مازندران.*
- خسروزاده، علیرضا و سیامک سرلک (۱۳۹۷)، «سفال منقوش نامرد: سفال مربوط به اواخر دوره پارت و دوره ساسانی جنوب شرق ایران و سواحل خلیج فارس»، *مطالعات باستان‌شناسی پارسه، شماره ۳، ۶۷-۸۲.*
- خسروزاده، علیرضا و ابوالفضل عالی (۱۳۸۴)، «توصیف، طبقه بندی و تحلیل گونه شناختی سفال‌های دوران اشکانی و ساسانی منطقه ماه نشان (زنجان)»، *مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران، حوزه شمال غرب، به کوشش مسعود آذرنوش، تهران، پژوهشکده باستان‌شناسی، ۴۵-۷۰.*
- دانا، محسن (۱۳۹۵)، *گزارش فصل دوم کاوش باستان‌شناختی محوطه تخرچرآباد بیرجند، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.*
- _____ (۱۳۹۶)، *گزارش کاوش تپه تخرچرآباد بیرجند فصل سوم، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.*
- _____ (۱۳۹۷)، *گزارش کاوش تپه تخرچرآباد بیرجند فصل چهارم، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.*
- _____ (۱۳۹۸)، «سنت‌های سفالی اواخر عصر آهن و هخامنشی در شرق ایران»، *مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی عصر آهن در غرب ایران و مناطق همجوار، ج ۱، به کوشش یوسف حسن زاده، علی اکبر وحدتی و زاهد کریمی، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۳۹۲-۴۱۰.*
- روستایی، محمدصادق (۱۳۹۱)، *مطالعه نمونه‌های سفالین دوره اشکانی در سیستان ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی رضا مهرآفرین در رشته باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.*
- رهبر، مهدی و سجاد علی بیگی (۱۳۹۰)، «گزارش پژوهش‌های باستان‌شناختی به منظور مکان یابی معبد لاتودیس در نهبوند»، *پیام باستان‌شناس، سال هشتم، شماره پانزدهم، ۱۳۱-۱۶۶.*
- زهبری، زهره (۱۳۹۱)، *مطالعه نمونه‌های سفالین مکشوفه از محوطه هخامنشی دهانه غلامان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی رضامهرآفرین در رشته باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.*
- سایکس، سرپرسی (۱۳۳۶)، *سفرنامه سرپرسی سایکس یا ده هزار میل در ایران، حسین سعادت نوری، تهران، انتشارات کتابخانه ابن سینا.*
- سید سجادی، سیدمنصور (۱۳۷۰)، «معرفی دوگونه سفال جدید از منطقه کرمان»، *باستان‌شناسی و تاریخ، شماره ۱۰، ۳۸-۵۱.*
- صابرمقدم، فرامرز (۱۳۸۱)، *گزارش ثبت محوطه تاریخی کلاته شاهپوری، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.*

صدیقیان، حسین (۱۳۹۳)، گزارش بررسی باستان‌شناختی شهرستان خوسف، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

طبری، محمد بن جریر (۱۳۷۵)، *تاریخ طبری یا تاریخ الرسل و الملوک*، ج ۲، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، اساطیر.

طلابی، حسن (۱۳۸۸)، *عصر مفرغ ایران*، تهران، انتشارات سمت.
عسگری چاوردی، علیرضا و پیر فرانچسکو کلیری (۱۳۹۳)، سکونتگاه‌های روستایی از دوره‌های هخامنشی و فراهخامنشی، محوطه ۷۶ و ۷۷ تنگ بلاغی پاسارگاد، تهران، نشر هم پا و دانشگاه هنر شیراز.

عطایی، محمدتقی (۱۳۸۳)، معرفی سفال هخامنشی حوزه فارس: «بررسی روشمند طبقه بندی شده باروی تخت جمشید»، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد به راهنمایی علیرضا هژبری نوبری در رشته باستان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.

علیزاده، فاطمه (۱۳۹۱)، مطالعه نمونه‌های سفالین دوران اشکانی بلوچستان (مورد شناسی: سفالینه‌های سطحی شهرستان‌های نیک شهر و چابهار)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی رضا مهرآفرین در رشته باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

عنانی، بهرام (۱۳۹۵)، گزارش بررسی باستان‌شناسی بخش نیمبلوک شهرستان قائنات، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

فرجامی، محمد (۱۳۹۲)، «گسترش سفال لوندو در محدوده خراسان جنوبی»، مجموعه مقالات همایش ملی باستان‌شناسی ایران، بیرجند، دانشکده هنر دانشگاه بیرجند.

فرجامی، محمد و علی اصغر محمودی‌نسب (۱۳۹۳)، گزارش بررسی باستان‌شناختی بخش‌های زهان و شاسکوه شهرستان زیرکوه، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

_____ (۱۳۹۴)، فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک سربیشه - خراسان جنوبی، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری خراسان جنوبی.

_____ (۱۳۹۵)، فصل چهارم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک سربیشه - خراسان جنوبی، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری خراسان جنوبی.

_____ (۱۳۹۸)، گزارش فصل اول کاوش محوطه گبری مود، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

قره چانلو، حسین و حسین حاتمی (۱۳۹۱)، «اهمیت تجاری و بازرگانی راه بزرگ خراسان از بغداد تا چین در سده‌های نخستین اسلامی»، فصلنامه مطالعات تاریخ ایران اسلامی، شماره ۳، ۷۹-۹۷.

قلی‌نژاد، مستنصر (۱۳۹۴)، گزارش بررسی باستان‌شناختی دهستان زیرکوه، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

کنت، درک (۱۳۹۵)، *سفال‌های ساسانی و اسلامی راس الخیمه طبقه بندی، گاهنگاری و بررسی تجارت در حوزه غربی اقیانوس هند*، علیرضا خسروزاده و محمد مرتضائی، تبریز، پروژه ترجمه حسنلو.

کوهستانی اندرزی، حسین (۱۳۹۵)، پژوهشی در مکان‌یابی توس عصر ساسانی و اوایل اسلامی (با تکیه بر مطالعه محوطه‌های باستانی شهر خراب، توپ درخت و صیدآباد)، رساله دکتری به راهنمایی جواد نیستانی در رشته باستان‌شناسی گرایش دوران تاریخی، دانشگاه تربیت مدرس.

لباف خانیکی، رجبعلی (۱۳۸۶)، گزارش گمانه زنی به منظور تعیین حریم شهر کهن قاین، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

_____ (۱۳۸۷)، گزارش فصل اول کاوش باستان‌شناسی مسجد جامع کهن قاین، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

لباف خانیکی، میثم (۱۳۸۸)، «سفال‌های ساسانی شمال شرق ایران طبقه بندی مقایسه و تحلیل بر اساس ویژگی‌های شکلی»، *مجله ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، شماره ۴ - ۱۸۶، ۱۴۳-۱۷۵.
محمدی فر، یعقوب و طهماسبی، الناز (۱۳۹۳)، طبقه بندی سفال ساسانی دره سیمره، مطالعه موردی: قلعه سیرم شاه، *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، شماره ۷، ۱۳۳-۱۵۲.

مظاهری، علی (۱۳۷۲)، *جاده ابریشم*، ج ۱، ترجمه ملک ناصر نوبان، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی.
موسوی حاجی، سید رسول و محمد مهدی توسلی و روح الله شیرازی و مریم زور (۱۳۹۲)، «گونه شناختی و معرفی سفالینه‌های دوران اسلامی بلوچستان (مکران جنوبی)»، *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، دوره پنجم، شماره ۲، ۱۲۱-۱۴۰.

موسوی حاجی، سیدرسول و مرتضی عطائی (۱۳۸۹)، *مطالعه مجموعه‌ای از نمونه‌های سفالین سیستان*، زاهدان، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان سیستان و بلوچستان.

مؤلف نامعلوم (۱۳۵۲)، *تاریخ سیستان*، به تصحیح ملک الشعرا بهار، تهران، مؤسسه خاور.
مهرآفرین، رضا و محمدصادق روستایی و جواد علائی مقدم (۱۳۹۳)، «سفال داغدار، سفال شاخص دوره اشکانی، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران»، دوره چهارم، شماره ۶، ۱۲۰-۱۰۵.

مهرآفرین، رضا و فاطمه عزیززاده و روح الله شیرازی (۱۳۹۱)، «سفال مکران در دوره اشکانی و همگونی‌های آن با مناطق مجاور، *باستان‌شناسی ایران*»، شماره ۳، ۷-۲۴.

مهرآفرین، رضا و سیدرسول موسوی حاجی و محمدصادق روستایی و جواد علائی مقدم (۱۳۹۲)، «مطالعه سفال شیاردار اشکانی»، *مجموعه مقالات همایش ملی باستان‌شناسی ایران*، بیرجند، دانشکده هنر دانشگاه بیرجند.

نصرآبادی، علیرضا (۱۳۸۱)، *گزارش فصل دوم پی‌کاوی قلعه نهبندان*، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

_____ (۱۳۸۲)، *گزارش فصل سوم پی‌کاوی قلعه نهبندان*، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

_____ (۱۳۸۴)، *گزارش گمانه زنی و تعیین حریم محوطه تاریخی کلاته شاپوری*، بیرجند، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.

هدین، سون (۱۳۵۵)، *کویرهای ایران*، پرویز رجبی، تهران، انتشارات توکا.

هرینک، ارنی (۱۳۷۶)، *سفال ایران در دوره اشکانی*، حمیده چوبک، تهران، معاونت معرفی و آموزش سازمان میراث فرهنگی کشور.

یعقوبی، احمدبن اسحاق (۱۳۴۲)، *تاریخ یعقوبی*، ج ۲، به تصحیح محمدابراهیم آیتی، تهران، انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

Adachi, T. 2005. Considering the regional differences in the Parthian fie pottery, *al-Rafidan: Journal of Western Asiatic Studies* 26, pp. 25-36.

Alibaigi, S. Niknami, K.A. Khosravi, S. 2012. The location of the Parthian City of Bagistana in Bisotun, Kermanshah: A proposal, *Iranica Antiqua* 47:117-131.

Alizade, F. 2012. *Study of the Parthian Pottery Samples from Baluchestan (Case Study: Surface Potteries of Nikshahr and Chabahar)*, The M.A. Dissertation in Archaeology, the University of Sistan & Baluchestan. [In Persian].

Anani, B. 2016. *The Report of Archaeological Survey of Qaenat County (Nimbrook Section)*, Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].

Askari Chaverdi, A., Callieri, P. 2014. *Rural Settlements from the Achaemenid and Post-Achaemenid Periods, Areas 76 And 77 of Tang Bolaghi, Pasargadae*, Tehran: Hampa publication & Shiraz Art University. [In Persian].

- Ataei, M. T. 2004. *Introduction of the Achaemenid pottery in the Fars region: A classified systematic sampling survey of Persepolis fortifications*, The thesis for the degree of master in archaeology, Faculty of Humanities, Tarbiat Modarres University. [In Persian].
- Babamir Satehi, S., Hashemi, F. 2016. Introducing the Sassanian pottery of the Chaharmahal Bakhtiari province (Farsan county), *National Conference on Archeology and the Art of Pottery and Pottery*, Islamic Azad University, Miyaneh Branch. [In Persian].
- Banijamali, S. L. 2008. *Relative chronology of Kuh-e Khwajeh of Sistan based on the surface pottery*, The M.A. Dissertation in Archaeology, the University of Sistan & Baluchestan. [In Persian].
- Behdad, L. 2013. *Systematic Survey of Tape Moud A, Sarbisheh*, Thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of M.Sc. / M.A. in Archaeology, University of Mohaghegh Ardabili Faculty of Literature and Human Science Department of Archaeology. [In Persian].
- Behdad, L., Mousavi Haji, S. R., Hajizadeh Bastani, K. 2013. A systematic survey of Tape Moud A, Sarbisheh, *Proceedings of the National Archaeological Conference of Iran*, Art Faculty University of Birjand. [In Persian].
- Boucharlat, R., Lecomte, O. 1987. *Fouilles de Tureng Tepe I, Les périodes sassanides et islamiques*, memoire 74, Paris: recherche sur les civilisations ADPF.
- Dales, G. 1977. *New Excavations at Nad-I Ali (Sorkh Dagh)*, Afghanistan: Research Monograph No. 16.
- Dana, M. 2016. *The Second Season of Archaeological Excavation at Takhcherabad Tepe of Birjand*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2017. *The Third Season of Archaeological Excavation in Takhcherabad Tepe of Birjand*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2018. *The fourth Season of Archaeological Excavation in Takhcherabad Tepe of Birjand*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2019. The pottery traditions of Late Iron Age and the Achaemenid period in Eastern Iran, *Proceedings of the Second International Conference on the Iron Age in western Iran and neighbouring regions*, Edited by Y. Hasanzadeh, A. Vahdati & Z. Karimi, Sanandaj, Research Institute of Cultural Heritage & Tourism, pp. 392-410. [In Persian].
- De Cardi, B. 1940. *Mesopotamian pottery: Parthian, Sasanian, and Early Islamic, Londo-ware: A Parthian-period ceramic in Baluchistan*, Vol. 1, Edition by Florence Ely Day, University of Michigan, pp. 33 – 36.
- 1951. A new prehistoric ware from Baluchistan, *Iraq*, Vol. XIII, Part. 2, pp. 63 – 75.
- 2008. *Londo-ware: A Parthian-period ceramic in Baluchistan, Parthian, Sasanian and Early Islamic Pottery: dating, definition and distribution*, A specialist workshop at The British Museum, Organised by Seth Priestman & St John Simpson, Department of the Ancient Near East, The British Museum, pp. 33 – 36.
- Dupree, L. 1958. Shamshir Ghar: Historical Cave site in Khandahar province Afghanistan, *Anthropological papers of the American museum of natural history New York*.

- Fairservis, Jr. 1961. Walter: Archaeological Studies in the Sistan Basin of South-Western Afghanistan and Eastern Iran, Vol 48, part 1, *Anthropological papers of the American Museum of Natural History*, New York.
- Farjami, M. 2013. Expansion of Londo pottery in South Khorasan, *Proceedings of the National Archaeological Conference of Iran*, Art Faculty University of Birjand. [In Persian].
- Farjami, M., Mahmoudinasab, A. A. 2014. *The Report of Archaeological Survey of Zirkouh County (Zohan & Shaskouh districts)*, Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2015. *The Third Season of Archaeological Excavation in Kahnek Site in Sarbisheh*, Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2016. *The Fourth of Archaeological excavation in Kahnek Site on Sarbisheh*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2019. *The First Season of Archaeological Excavation in the Gabri Mood Site in Sarbisheh*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Hallier, U. W. 1974. Neh-eine parthische Stadt in Ostpersien, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, Band 8: 173-191.
- Hearinck, E. 1997. *Persian Pottery in the Parthian Period*, Translated by Hamideh Choobak, Tehran: Cultural Heritage Organization publication. [In Persian].
- Hedin, S. 1976. *Iranian Deserts*, Translated by P. Rajabi, Tehran: Tooka publication. [In Persian].
- Herrmann G., Kurbansakhatov, K., Simpson, St. J. 1997. The International Merv Project. Preliminary Report on the Fifth Season (1997), *Iran*, Vol. 35, pp. 1-33.
- Heidari, A. 2012. *Preliminary report on the study and identification of cultural monuments and places in the central district of Birjand*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2013. *Preliminary report on the study and identification of cultural monuments and places in the central district of Nehbandan*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2016. *Sounding report for determining the buffer zone of the Korageh site in Nehbandan*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Jafari, M. J. 2013. A glance at the Achaemenid settlements of northern Khorasan, Iran, *Bastanpazhouhi*, New Series, Vol. 7, No. 14-15, pp. 52-60. [In Persian].
- Jasim, S. & Yousif, E. 2014. Dibba: an ancient port on the Gulf of Oman in the early Roman era, *Arabian Archaeology and Epigraphy*, 25(1), pp. 50-79.
- Keall, E. Keall, M. 1981. The Qal'eh-i Yazdigird Pottery: A Statistical Approach, *Iran*, Vol. 19, pp. 33 – 80.
- Kennet, D. 2016. *Sasanian and Islamic pottery from Ras al-Khaimah: Classification, chronology and analysis of trade in the western Indian Ocean*, Translated by A. Khosrozadeh & M. Mortezaei, Tabriz: Hasanlu translation project. [In Persian].

- Khodadoust, J. 2014. *Archaeological Survey of the Malin site, Bakharz*, University of Mazandaran Faculty of Art & Architecture, M.A. Dissertation in Islamic Archaeology. [In Persian].
- Khosrowzadeh, A., Aali, A. 2005. Description, classification and typological analysis of the Parthian and Sassanid pottery of the Mahneshan region (Zanjan), *Proceedings of the International Conference on Archeology of Iran, Northwest Region*, Edited by Masoud Azarnoush, Tehran: ICAR, pp. 45-70. [In Persian].
- Khosrowzadeh, A., Sarlak, S. 2018. The Namord painted ware: The late Parthian and Sassanian pottery in the south-east of Iran and Persian Gulf. *Parseh Journal of Archaeological Studies*. No. 3. pp. 67- 82. [In Persian].
- Kiani, M. Y. 1982. Parthian sites in Hyrcania: The Gurgan plain, *Archäologische Mitteilungen aus Iran: Ergänzungsband*, Berlin: Dietrich Reimer.
- Kouhestani Andarzi, H. 2016. *A research on the location of Tus location in the Sasanian and early Islamic periods based on the ancient sites of Shahr-e Kharab, Tup Derakht and Seyd Abad*, Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy (PhD), Department of archaeology, Faculty of Humanities. [In Persian].
- Labfaf-Khaniki, M. 2009. Sassanian pottery of northeastern Iran, classification, comparison and analysis based on the shape characteristics, *Journal of Faculty of letters and human sciences university of Tehran*, Vol. 4, 143-175. [In Persian].
- Labfaf-Khaniki, R. A. 2007. *The Report of Sounding for Determining the Limitation of the Old City of Qaen*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- _____ 2008. *The Report of the First Season of Excavation at The Old Mosque of Qaen*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Lamberg-Karlovsky, C. C. 1970. Excavations at Tepe Yahya Iran 1967-1969: progress report 1, *American School of Prehistoric Research Bulletin*. no. 27.
- Lecomte, O. 1994, *Fouilles de Tureng Tepe I*, (sous la direction de Jean Deshayes) 1. *Les périodes sassanides et islamiques* par Rémy Boucharlat et Olivier Lecomte, avec les contributions de Jean-Claude Gardin et Rika Gyselen (plans et études architecturales de Anca Lemaire. Dessins de Philippe Gouin).
- Lecuyot, G. 2013. *Fouilles d'Âi Khanoum. IX, L'habitat*. With contributions of P. Bernard, H.-P. Francfort, B. Lyonnet and L. Martinez Sève, Paris: de Boccard.
- Maxwell-Jones. C. E. 2015. *Typology and Chronology of Ceramics of Bactra, Afghanistan 600 BCE-500 CE*. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Michigan.
- Mazaheri. A. 1993. *Silk Road*, Vol. 1, Translated by M. N. Noban, Tehran: Pazhoheshgah Oloum-e Ensani. [In Persian].
- Mehrafarin, R., Alizade, F., Shirazi, R. 2012. Makran pottery in the Parthian period and its homogeneity with neighbouring areas, *Archaeology of Iran*, Vol. 3, pp. 7-24. [In Persian].
- Mehrafarin, R., Hadji, S., Feyz, S. 2011. A Study of the Ceramics of East Iran During the Later Parthian Era with Special Reference to Tapa Gowri. *Central Asiatic Journal*, 55(2), 240-258. Retrieved April 29, 2020, from www.jstor.org/stable/41928590.
- Mehrafarin, R., Mousavi Haji, R., Roustaei, M. S., Alaei Moqaddam, J. 2013. Study of Parthian grooved pottery, *Proceedings of the National Archaeological Conference of Iran*, Art Faculty University of Birjand. [In Persian].

- Mehrfarin, R., Roustaei. M. S., Alaei Moqaddam, J. 2014. Burnished pottery, the diagnostic Parthian pottery, *Iranian Archaeological Research*, Vol. 3, pp. 105-120. [In Persian].
- Mohammadifar, Y., Tahmasebi, E. 2014. The typology of Sassanian pottery of the Seymareh Valley, Case study: Qale'h-ye Seyrom Shah, *Iranian Archaeological Research*, No. 7, pp. 133-152. [In Persian].
- Mousavi Haji, R., Tavassoli. M. M., Shirazi, R. 2013. Introducing and typology of Islamic potteries from the Baluchistan region, southern Mokran, *Iranian Archaeological Research*, Vol. 5, No. 2, pp. 121-140. [In Persian].
- Mousavi Haji, S. R., Ataei, M. 2010. *A study on a collection of Sistan pottery samples*, Zahedan: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the Sistan va Balouchestan Province. [In Persian].
- Nasrabadi, A. 2000. *The Report of Second Season of Excavation at the Nehbandan Castle*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2001. *The Report of Season of Excavation at the Nehbandan Castle*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- 2003. *The Report of Sounding and Determining the Limitation of the Kelateh Shahpouri Historical Site*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Potts, D. 1984. Northeastern Arabia in the Later Pre Islamic Era, in R. Bocharlat and J.F. Salles (eds.), *Arabic orientale, Mesopotamie et la periode islamique*, Paris, Editions recherché sur la Civilisations, Memoire, pp. 85 – 144.
- 1998. Namord ware in southeastern Arabia, In: C. S Phillips, D. T. Potts & J. Searight (eds.), *Arabia and her neighbors. Essays on prehistorical evelopments presented in honour of Beatrice de Cardi*. Abiel II. Brepols. pp. 207-220.
- Pourshariati, P. 2019. *Decline and Fall of the Sasanian Empire*, Translated by A. Vahedi, Tehran. Nay publication. [In Persian].
- Priestman, S. 2009. A statistical vs. a Sensory Approach: Sasanian Ceramic Studies in the Light of Ceramics of the Merv Oasis, *Journal of inner Asian art and archaeology*, No. 4, pp. 169 – 174.
- Puschnigg, G. 2006. *Ceramics of The Merv Oasis; Recycling The City*, California: Walnut Creek, Left Coast Press.
- Qarachanlou, H., Hatami, H. 2012. The mercantile and commercial importance of the greater Khorasan road from Baghdad to China in the early Islamic period, *Quarterly Journal of Islamic Iranian History Studies*, No. 3, pp. 79-97. [In Persian].
- Qolinezhad, M. 2015. *The Report of Archaeological Survey of Zirkouh Rural District*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Rahbar, M. Alibeigi, S. 2011. A report on the Archaeological research to locate the Laodicean temple in Nahavand, *Payam e Bastanshenas*, Vol. 15, pp. 131-166. [In Persian].
- Ricciardi, R. V. 1980. Archaeological Survey in the Upper Atrek Valley (Khorassan – Iran): Preliminary Report, *Mesopotamia*, Vol. XV, pp. 51 – 72.

- Roustaei, M. S. 2012. *Study of the Parthian Potteries in the Iranian Sistan*, the M.A. Dissertation in Archaeology, the University of Sistan & Baluchestan. [In Persian].
- Saber Moqaddam, F. 2002. *Registration report of the Kelateh Shahpouri Historical Site*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Sayyed Sajjadi. S. M. 1991. Introducing two new types of pottery from the Kerman region, *Bastanshenasi va Tarikh*, Vol. 10, pp. 38-51. [In Persian].
- Schmidt, E. 1963. *Persepolis, buildings, motifs and writings*, Translated by Abdollah Faryar, Tehran: Franklin Publication. [In Persian].
- Schoff, W. H. 1914. *Parthian Stations, by Isidore of Charax, an Account of the Overland Trade Route between the Levant and India in the first century B.C.*, the Greek text with a translation and commentary, Transcribed from the Original London Edition.
- Seddiqian, H. 2014. *The report on the archaeological survey of Khusf county*, Birjand: Archive of the Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts Organization of the South Khorasan Province. [In Persian].
- Stein, S. A. 1937. *Archaeological Reconnaissances in North-western Indian and South-eastern Iran*, London: Macmillan.
- Stronach, D. 2000. *Pasargadae: a report on the excavations conducted by the British Institute of Persian Studies*, Translated by Hamid Khatib Shahidi, Tehran: Research Institute of Cultural Heritage & Tourism [In Persian].
- Sumner, W. M. 1986. Achaemenid settlement in the Perspolis plain, *American Journal of Archaeology*, Vol. 90, No. 1, pp. 3 – 31.
- Sykes, P. 1957. *Ten Thousand Miles in Persia*, Translated by H. Sadat Noori, Tehran: Ketabkhaneh Ibn e Sina publication. [In Persian].
- Tabari, M. 1996. *Tarikh-e Tabari or Tarikh al-Rosol va al-Molouk*, Vol. 2, Translated by A. Payandeh, Tehran: Asatir publication. [In Persian].
- Talai, H. 2009. *Bronze Age in Iran*, Tehran: Samt Publication. [In Persian].
- Trinkaus, K. M. 1981. *The Partho-Sassanian Northeast Frontier. Settlement in the Damghan Plain, Iran*, PhD diss., University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Unknown writer. 1973. *Tarikh e Sistan*, Edited by M. Bahar. Tehran: Moassese-ye Khavar. [In Persian].
- Vahdati, A. 2015. Preliminary report on the Archaeological Survey in Esfarāyen county, Northeastern Iran, *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, Band 47, 2015, pp. 261-287.
- Wheeler, M. 1962. *Charsada*, London: Oxford University Press.
- Whitehouse, D., Williamson, A. 1973, Sassanian Maritime Trade, *Iran*, Vol. 11, pp. 29-49.
- Yaqoubi, A. 1963. *Tarikh e Yaqoubi*, Vol. 2. Edited by M. E. Ayati, Tehran: Bongah e Tarjoma va Nashr e Ketab. [In Persian].
- Zehbari, Z. 2012. *The Study of pottery samples of Achaemenid site, Dahan-E Gholaman*, The M.A. Dissertation in Archaeology, The University of Sistan & Baluchestan. [In Persian].